

KÖNYVESPOLC

Szathmári Pap Károly: Erdély képekben

Szathmári Pap Károly festő és fotográfus születése kétszázadik évfordulóján reprezentatív kiadványként jelentette meg a Kriterion Könyvkiadó az *Erdély képekben* című albumát, melynek eredeti darabjai ma már az igazi könyvritkaságok közé számítanak. A fennmaradt négy, hiányos példány közül kettő Magyarországon, kettő pedig Erdélyben, Kolozsváron, illetve Nagyenyeden található. Mielőtt megismerkednénk ezzel az értékes honismereti kiadvánnyal, érdemes felidézni Szathmári Pap Károly különleges életútját.

1812. január 11-én született Kolozsváron. Apja Szathmári Pap Dániel guberniumi számvevőként dolgozott, édesanyja Wass Zsuzsanna. Károly a legidősebb fiúgyermek, három húga és egy öccse volt. 1819-ben a kolozsvári Református Kollégium tanulója lett. A kiváló eredménnyel végző diák 1827-től latin és magyar irodalom, római régiségeket és metézt is hallgatott. Sokoldalú érdeklődésére jellemző, hogy később jogot tanul, de a poétikát, a művészeteket és a mineralógiát is kedveli. Az irodalmi próbálkozások mellett rajzórákat vesz.

A 17 éves fiatalember gondtalan diákévei egy családi tragédiával értek véget. Édesapja kártyaadósságai miatt öngyilkosságba menekült. Édesanyja és testvérei támogatása rá hárult, ezért egy időre Kolozsváron, majd Nagyszebenben a kincstárnál vállalt hivatalnokai állást. 1834-ben Bécsben az udvari kancelláriánál szolgált. A poros akták azonban nem nagyon érdekelték. Szebenben szívesebben nézegette a Bruckenthal képtárat, Bécsben pedig bejárta a festészeti akadémiára, és a képtárakat tanulmányozta. Tanúja lehetett a könyvnyomtatás térhódításának. Szebenben bizonyosan megfordult Franz Neuhäuser festő és Michael Bielz könyvnyomó műhelyében. Bécsben tovább fejlődött rajzkészsége és művészi látása.

1835 őszén gróf Bethlen Ferenc és gróf Esterházy László mecénási támogatásával itáliai tanulmányútra indult. Előbb azonban bejárta Ausztria városait és néhány hónapig Münchenben állapodott meg, ahol az akadémián tanult. Innen Svájcban keresztül ismét visszatért Itáliába. Ezúttal legtöbbször Firenzében, Rómában és Nápolyban tartózkodott, tanult és dolgozott. Az itáliai életérzés, a meleg vendégszeretet, a művészek megbecsülése sokat jelentett számára. Alkotásai vevőkre találtak és számos megrendelést kapott. Ebből az összegből rendszeresen támogatta családját, de lehetővé tette számára azt is, hogy Bécsben ismét az akadémiára járhasson. A nagy tekintélyű Peter Fendinél tanult, akinek erőssége a litográfia mellett az akvarell- és olajfestés volt. Párizsban is megfordult, itt Auguste Raffet-nél, a híres litográfusnál tanult.

1842-ben ismét hazatért szülővárosába, ahol a reformkori erdélyi országgyűlés küldötteit ceruzarajzokkal örökítette meg. A képeket könyvnyomatos változatban is elkészítette és a kolozsvári Református Kollégium könyvo-

mó intézetében ki is nyomtatta. Az album portréi meg-elevenítik a korabeli erdélyi társadalom jeles képviselőit.

A következő évben indította el legjelentősebb vállalkozását, az *Erdély képekben* című könyvnyomatos füzetek kiadását. Már diákként elhatározta, hogy Erdély nevezetes helyeit, ritkaságait bebarangolja. Itáliai élményei csak megerősítették abban az elhatározásában, hogy leírja, lefesse szülőföldje értékeit. A szöveges részben lelkesen kéri fel olvasóit arra, hogy minél többen látogassanak e szép helyekhez, ismerjék meg hazájuk kincseit. Ő maga is példát mutatott ebben, lovon járta be Torockó környékét, a Detonát, az Aranyos völgyét.

Szathmári elégedetlen volt a kolozsvári nyomdában végzett sokszorosítással. Már megjelent a hetedik füzet, amikor Bécsbe utazott, s ott újranyomatta az első három füzetet. Közben beteg lett, el kellett hagynia a császárvárost, és még a nyomdaköltségeket sem tudta kifizetni. Vállalkozása anyagi csődbe vite.

1843-ban Borszéken kezelte betegségét. Itt ismerkedett meg Bibescu havasalföldi fejedelemmel és feleségével, akik Bukarestbe hívták. Az anyagi gondokkal küszködő Szathmárit hamar meggyőzte a fejedelem csábító ajánlata, hogy Bukarestben kezdjen új életet. Vonzotta a török fennhatóság alól felszabadult ország keleti hangulatú életformája, nemzetközisége. A fejedelmi pár támogatását élvezve bekerült a bukaresti társaságba. Kincstári fogatok álltak rendelkezésére az egész országban, ha utazni kívánt. Ezt kihasználva megkezdte néprajzi tanulmányútjait, amiket akvarellekben, rajzokban örökített meg. 1848-ban megismerkedett a fotográfiával is, és két évvel később már fényképzési műtermet nyitott Bukarest központjában.

1850-ben indult első hosszabb keleti útjára, melyet 1861-ben és 1872-ben is megismételt. Isztambulban, Moszulban, Bagdadban, Bejrútban, Baalbekben járt, de eljutott Perzsiába és harmadik útján Kínába is. „*Szathmári született utazó, egyike azon alkatoknak, akik csak akkor érzik, hogy élnek, ha lovon, postakocsin, batáron vagy később vonaton utaznak, amikor is perceként új és változó vidék tárul szemük elé, egy ismeretlen város vagy az Ezeregyéjszakából ismert keleti centrum*” – írta róla egyik román méltatója. Ez az állandó világ-megismerési kalandvágy, világpolgárság volt fő jellemzője. Nagyon gyorsan elsajátította a nyelveket, így hamar kapcsolatba tudott lépni a helyi emberekkel. A keleti expedíciók mellett Nyugat-Európa nagyvárosaiban, Párizsban, Londonban, Bécsben is rendszeresen megfordult. Rajzai, akvarelljei mutatják, merre járt.

1854-ben a krími háború balkáni frontján, a helyszínen követte az eseményeket mint fényképész, festő és haditudósító. A legjobb kétszáz képből albumot készített, mely az 1855-ös párizsi világiállításán nagy sikert aratott. A román fejedelmek udvari festője és fényképésze Európa-szerte ismert művész lett, s megbízások tömegével látták el. Őt román uralkodó mellett dolgozott.

Választott új hazája mellett megmaradt a szülőföld iránti ragaszkodása is. 1857-ben gróf Mikó Imréhez írt levelében felajánlja értékes fénykép- és festménygyűjteményét a Kolozsváron létesülendő Erdélyi Múzeum Egyesületnek, s pályázik az igazgatói tisztségére. Az intézmény majd csak két évvel később valósul meg, így a do-

logloból nem lett semmi. 1874-ben egy tervezett európai kiállító körút részeként fél évig Erdélyben tartózkodott, Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Aradon, Temesváron rendeztek kiállítást alkotásaiból. 1881-ben Pesten a Múcsarnokban is megvalósult gyűjteményes kiállítása.

A román fejedelemségek 1859-es egyesülésével a megbízások egész sorát kapta. Az 1877-78-as újabb orosz-török háborúban ismét haditudósítói feladatra vállalkozott. 1887. június 3-án érte a halál Bukarestben. Sírja a bukaresti evangélikus temetőben van. Művészi hagyatékának nagy része egy második világháborús bombatámadás során elpusztult. Megmaradt műveinek nagyobb része a bukaresti Nemzeti Múzeumban látható, de képei megtalálhatók számos erdélyi és magyarországi képtárban is.

Szathmári Pap Károlyt a román művészettörténeti kutatás már a két világháború között teljesen kisajátította és Carol Popp de Szathmary néven mint „*reprezentatív román festő*”-t mutatta be. Fia, Sándor, aki Alexandru Satmary néven lett ismert, de nem élvonalbeli festő, még a család magyar származását is tagadta. Így nem is csodálkozhatunk azon, hogy az egyoldalú román történetírás „románosította” Szathmárit.

Az *Erdély képekben* eredetileg 11 vagy 12 füzetben jelent meg, füzetenként 4–5 képpel. Szathmári Erdély legszebb tájait és műemlékeit festette meg és „rajzolta köre”, a sokszorosítás érdekében. Ő volt az első, aki erdélyi tájakat mutatott be az érdeklődő nagyközönségnek, rajzai kora legszebb litográfiái. Bejárta Erdély különböző vidékeit, városait, többnyire lovon utazva. A látnivalókról akvarellvázlatokat készített, ezekből csinált színezett könyvismertetőket, amelyeket részben Kolozsváron, részben Bécsben nyomtattak ki.

Az albumba kerülő helytörténeti, történeti szövegeket nagyrészt saját maga írta, de felkérte barátait, Szilágyi Sándort, Kövály Lászlót, Dósa Dánielt, Nagy Ferencet, Krizbay Miklóst egy-egy fejezet megírására. Ezeket helyenként még ő is kiegészítette, hogy kiegyenlítse a szerzők közti különbségeket. A szöveges részben bemutatják a tájegység, a város történetét, a hozzá kapcsolódó legendákat, mondákat, érdekességeket. Nyelvezete XIX. századi veretes stílusú, sokszor magasztos gondolatokkal kísérve.

A bemutatott helyszínek egyrészt természeti látnivalók, tájegységek, másrészt városok, várak, várkastélyok. A természeti kincsek között találjuk a Torjai kénes barlangot, a Szent Anna-tavat, a Detonáta bazaltorgonáit, a Tordai-hasadékat, a Boli-barlangot, a Szolcsvai-búvópatakat, a marosújvári sóbányákat és a nagyági aranybányát. Az olvasó megismerheti a korabeli Kolozsvár, Gyulafehérvár városát, Vajdahunyad várát, Küküllővár, Bethlenszentmiklós vagy Válaszút kastélyát. Emellett történeti-néprajzi tájakat, például a Barcaságot, valamint a torockói magyar, a hátszegi, a szelistei, a szolcsvai román népviseletet is láttatja. A népviseleteket rajzokon mutatja be.

Több képhez nem tartozik szöveges leírás, ilyen Fogaras és Déva vára, a marosvécsi kastély, Kolcvár romja. Elképzelhető, hogy létezett ezekről is szöveges anyag, de ma már nem fellelhető. A Kriterion gondozásában megjelent kötet egyfajta „virtuális album”. Ebben a formában soha sem létezett, ugyanis szerkesztője a több változatban fennmaradt füzetek anyagából állította össze. A szép kiállítású kötet követi az eredeti formátumát, tipográfiáját.

Szathmári illusztrációit nagyrészt a helyszínen készítette. A látványt azonban művészi látásmódja időnként átrendezi. Változtat az arányokon, közelebb hozza a hegyeket. Vannak azonban olyan helyek, ahol bizonyosan nem járt, és a képet csak valószínűleg elmondás alapján festette. Ilyen lehet a válaszüti és a vécsi kastély képe, melyek egyáltalán nem is hasonlítanak a valósághoz.

„*Légy büszke, ha ismered hazádat, s ha nem teheted, ne szégyelld lelked vágját betölteni. [...] Ha ékes nyelven beszélsz vagy beszélni akarsz e hon jövő nagyságáról, tanulj ismerni hazád múltját és jelenét, hogy mondhasd jövőt...*” - írta a Barcaság fejezetében a szerző. Szathmári hazaszeretete kiviláglik ezekből a sorokból. Az *Erdély képekben* olyan művelődéstörténeti, honismereti kiadvány, amely a korabeli ismeretek átadásával és szép színes képek, rajzok illusztrációjával kívánta megismertetni Erdély nevezetességeit, csodálatos tájait, városait, történelmi emlékeit. Az igényes kiállítású kiadvány a kiadót dicséri.

(Kriterion Kiadó, Kolozsvár, 2012. 148 old.)

Udvarhelyi Nándor

Jogtörténet, jogi népszokások egy jogász tollából

A Vörösmarty Társaság adta ki 2014-ben Gelencsér József jogász, jogtörténész kutatásainak egy válogatását, amelyet olyan régóta vártunk, amelyért köszönet illeti a kiadót, elnökét, Bobory Zoltánt, továbbá a támogatást nyújtó dr. Karsai Bélát, a Karsai Holding Zrt. elnökét, valamint Szekesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzatát. A kötet tervezése és a tipográfia Revák István, valamint Revák András munkája, a nyomdai munkálatokat az ALTO Nyomda végezte. A borítót Gelencsér József tervei alapján készítette Revák István.

A kötet terjedelme 184 oldal, amelyből 162 oldal tartalmazza a tanulmányokat, 13 oldalnyi az irodalomjegyzék, 9 oldalon pedig képek láthatók. A könyv olvasóit dr. Kajtár István jogtörténész-professzor sorai köszöntik, aki értékeli azt a több évtizedes munkát is, amely Gelencsér József mögött van, aki – a professzor szavaival – „*Magas állású közhivatalnokként pontos gondolati fegyelem, jogérzet jellemez, párosulva az elkötelezett etnográfus stílusával. Vizsgálatainak eredményei a nemzetismeret részei, hozzájárulva az ősök pozitív szokásainak ápolásához, tiszteléséhez, belőlük a tanulságok levonásához.*”

A kötet tanulmányai a büntetőjog témaköréből hat területet ölelnek fel, történeti-néprajzi keretbe ágyazva a közösségek joggyakorlatában létező szankciókat.

A *gyűjtögető megégetése* címmel a szándékos gyűjtögetés, tűz okozása következményét, a megégetést, a jogkönyvek, törvények, törvénykönyvek ide vonatkozó rendelkezéseit a tálói (visszatükröző büntetés) és a kompozíció (szabad alkun alapuló megváltás) szemszögéből vizsgálta Mózes törvénykönyvétől kezdve, a Kr. e. IX–VII. századtól. Ezt követően Róma, majd a feudalizmus német joggyakorlatát tekintette át korabeli jogkönyveik alapján, rámutatva a tükröző büntetés esetenkénti hiányára, amely 1532-től, a *Constitutio Criminalis Carolina* életbe lépésével maradéktalanul érvényesült. Kitért az osztrák örökös tartományok jogalkotására, amely a *Praxis Criminalis* révén hatott a magyar jogalkotásra, bekerülve a *Corpus Iuris Hungarici* harmadik kiadásába. A tüzkár okozásának különböző változatait (szándékosság, gondatlanság) sorra véve tért ki az alkal-

mazott büntetésekre, amelyeket 1840-től a vétek és kár nagyságához mértek. Kitért a gyújtogatással kapcsolatos hadi rendelkezésekre, majd a Deák-féle, a halálbüntetést nélkülöző törvényjavaslatra, végül pedig a *Csemegi-kódexre* (1878). A korabeli ítéletek szemléltetésére néhány magyar jogesetet hozott példának a XIII. századtól a XIX. századig, hangsúlyozva, hogy a XVIII. századtól a kinhalál a joggyakorlatból eltűnt.

A népi jogszokást a XVIII. századtól a XX. századdal bezárólag tekintette át, rámutatva, hogy a közösségek önbíráskodással is érvényt szereztek igazságérzetüknek. Erre vonatkozóan példák sokaságát hozza az egész magyar nyelvterületről. A tűzbe vetés a XX. században kiközösítéssé enyhült, amelynek következtében a tűz okozójának el kellett hagynia a közösséget.

A tanulmány végén a máglyahalál művészi ábrázolásait villantotta fel.

Az *Eszem a húsdoból* című tanulmányában a szerző rávilágít arra a folyamatra, amelynek során a gyakorlat szólássá, fenyegetéssé alakult, ezzel megmutatva egy könyörtelen eljárás elenyészését.

Okaira rámutatva elsőként a kannibalizmust, az antropofágiát vizsgálta. A legkegyetlenebb középkori esetet, Dózsa György kivégzését korabeli történeti források és elemzések felhasználásával ismertette úgy, hogy mindennek jogi indoklását is megadta. Ezt követően a XVIII. századból egy Hont megyei, 133 főt érintő, bebizonysított esetről tudósított. Ugyanakkor megismertett a megalapozatlan váddal is. Ezután a háborúkban előforduló kannibalizmust vette sorra. A néphagyományban a kannibalizmus emléké a balkáni: a szerb, a horvát, a bolgár és a román balladák őrizték meg, fenyegetésként pedig a betyárhistóriák.

Végezetül a szólásokban megőrződött kannibalizmust követte nyomon, majd a művészetben megjelenő formáit.

Kiszűröm a szemedet címmel egy kegyetlen bűncselekménnyel és büntetésformával, a megvakítással foglalkozik, amelynek jelenlétét a népi jogéletben is nyomon követte. Nagyívű, rendkívül alapos tudáson, gazdag szakirodalmi és recens adatokon nyugvó a tanulmány, amely tanúskodik a szerzőnek a történeti, néprajzi, jogtörténeti, valamint a népi jogéletre vonatkozó gazdag ismeretei birtoklásáról, ahogy ez valamennyi kötetben szereplő írásáról kivétel nélkül elmondható. A megvakítás jogi szabályozását az *Ószövegetől* a *Csemegi-kódexig* tekintette át, kitérve a királyi megvakításra mint az uralkodásra alkalmatlanná tétel egyik módjára. Foglalkozott a megcsonkítással a bírói praxisban, majd megdöbbentő adatok sokaságát vonultatta fel a háborúkból, a forradalmak idejéből, végezetül pedig a népi joggyakorlatot tekintette át. Megállapította, hogy a megvakítás a tálío elve alapján az emberiség történetének kezdeti időszakától alkalmazott szankció volt, amit átvettek az állami szervek is. Idővel a megvakítás eltűnt a jogszabályokból és a szokásjogból, kivéve átmeneti eseteket. A népi joggyakorlatban nem létezett, csak fenyegetésként használták.

Az *éneklés, az attól eltiltás, mint szankció és mint feladat* címmel egy szűk körben alkalmazott és csupán esetenként előforduló szankciót elemzett. Ennek leggyakoribb alkalmazói a fegyveres szervek voltak, de megszegéniésként alkalmazták a zsidó munkaszolgálatosoknál, a jugoszláv partizánok által megkínzott magyaroknál, Recskén, az ÁVO fenntartotta megsemmisítő táborban, a japánok által kényszermunkára kötelezettekénél, a

fogva tartott gyanúsítottaknál. A Balkánon ma is él. Szokásokban, játékokban viszont tréfaként, szórakoztatás-ként létező. Énekeket államilag is eltiltottak, a kuruc nő-tákat (1711), a Kossuth-nótát (1849), a régi katonanótákat (1948).

Az éneklésnek egyházi tiltása is ismert: kiközösítő büntetésként, paráznságért, házasságtörésért mind a római katolikusoknál (moldvai magyarok), mind a protestánsoknál (eklezsiakövetés).

A *közösség szankciója, a verés* címmel a szerző azt a szankciót elemezte, amelyet a világi, az egyházi hatóságok és a közösség normáinak be nem tartása vont maga után. Meglétét a jogtörténet Szent István korától ismeri mint botozást, vesszőzést, korbácsolást, ostorozást, az elkövetett cselekménytől függően, alóla a nemesek, polgárok, honorációrok képeztek kivételt. 1861-től csak kihágások esetében alkalmazták, 1871-ben eltörölték, de 1920-ban átmenetileg visszaállították a bűnözés meggátolására. A szokásjog ismerte és alkalmazta a pusztá kézzel történő verést, de létezett közösségi szankcionálásként végrehajtott verés is a kárt okozó személyekkel szemben. Közéjük tartozott a katonaságnál a pokrócozás, de létezett a fogolytáborokban, a büntetés-végrehajtás intézeteiben, sőt, diákközösségekben is. A hagyományos paraszti társadalom önbíráskodása volt a tetten ért tolvaj veréssel büntetése. Utóbbi megtorlást alkalmazta a legényközösség az endogámia iratlan szabályainak megsértéséért. Nyomai megragadhatók a lakodalmi szokásokban.

A szankciók sorában büntetésként található még meg a táncra kényszerítés, valamint az attól való eltiltás. Ezzel foglalkozik *A táncra kényszerítés és a tánc mint szankció* című tanulmány. Ilyen volt a nők táncra kényszerítése férfiak által, továbbá egy meghódított területen bál kikényszerítése, de ide sorolható a falufeljáró szokásokban a nézelődők táncra perditése.

A táncillem megsértésének volt következménye a kizmuzsikálás és kitáncoltatás, amelyet a legényközösségek alkalmaztak lányokkal szemben. Azonosnak vagy hasonlóknak mondható ez a néprajzi adatok alapján az egész magyar nyelvterületen.

A közösség egyetértésével megvalósuló szankció volt a halálra táncoltatás, amelyet balladák és balladaváltozatok őriztek meg a magyar, az itáliai, az angol, a német, a dán, a román és egyéb európai népek folklórájában. A balkáni folklór *szépasszonyai* is halálra táncoltatással büntették az általuk kiszemelt, vagy szerelmüket visszatartó legényeket. Örök táncra ítéltettek a monda szerint az ünnepnóták. Utóbbi tükröző jellegű büntetés, a bűn okozásával laktak érte.

Záró gondolatok címmel 12 pontban a kötetben leírtak összefoglalása olvasható, közöttük a szerző egészen új megállapítása: a tálío elve és a tükröző végrehajtás érvényesült mind az állami jogban, mind a közösségi szankciókban.

A kötetet irodalomjegyzék, valamint az elmondottak illusztrálására szolgáló képanyag zárja. Gelencsér József jogtörténeti tanulmánykötete hiánypótló munka, Tárkány Szücs Ernő *Magyar jogi népszokások* című kötetének folytatását jelenti, ugyanakkor azt kiegészíti. Az abból hiányzó, a falusi közösségek jogéletére vonatkozó új kutatási eredmények összefoglalása ez a munka, rávilágítva az élet szinte minden területét szabályozó normarendszerre, annak betartását biztosítva. Mindezen tudományos erényein túl rendkívül érdekes, érthető, remek stílusban, szép magyarsággal megírt tanulmánykötet,

amely a jogban nem, vagy kevésbé járatos olvasóknak is élvezetes olvasmány, történészeknek, néprajzkutatóknak pótolhatatlan kézikönyv!

(*Gelencsér József*: „Őseink szokásait követtük”. [Jogtörténet, jogi népszokások, művészet]. Vörösmarty Társaság, Székesfehérvár, 2014. 184 old.)

S. Lackovits Emőke

Paládi-Kovács Attila új tanulmánykötete¹

Paládi-Kovács Attila akadémikus nem mostanában kezdett foglalkozni a magyarság táji-történeti tagolódásával, elég ha nyolc esztendővel ezelőtt megjelent tanulmánykötetére² gondolunk, amelyben hasonló számú, de jóval terjedelmesebb tanulmányokban vizsgálja a Kárpát-medence különböző régióiban élő népesség térségi tagoltságát. A tanulmányok mintegy harmada – akárcsak az előző kötetben – a hazai tájak és népcsoportok kutatásának elvi-módszertani kérdéseivel foglalkozik. Hasonló számú dolgozat kötődik tematikailag a Felföldhöz és annak meghatározó etnikumához, a palócsághoz, feleannyi (2–2) a Délvidékhez, valamint Belső-Magyarországhoz, s mindössze 1 foglalkozik Erdélyvel és a Partiummal. A szerző összefoglalja a témakör módszertani kérdéseire vonatkozó szakirodalmi véleményeket, s megállapítja, hogy még a középkorban, – de később sem – jelentett népünk földrajzi megoszlása olyan mértékű tájnyelvi differenciálódást, hogy az a megértést gátolta volna. Ennek föltehetően az is lehetett az oka, hogy nálunk a kezdetekben kialakult közigazgatási szervezet a történelem során a természetes, etnikai alapokon nyugvó természeti tájakra épült.

A népi kultúra nagytájainak bemutatása után a szerző három tanulmánya a dunántúli néprajzi régióval (nyugati magyar népterület) foglalkozik, nevezetesen az *Őrséggel*, *Göcssejlen*, *Hetessel* és a *Lendva-vidékkel*, a *Vasi-Hegyhátal*, a *Kemesnesaljjával* és a *Vasi-Völgyiséggel*. Közli a *kistájak* földrajzi paramétereit, első írásos előfordulásuk idejét, történelmi kialakulásuk, népiéletük legfontosabb ismérveit: a *tájnyelvet*, a *vallási életet*, *építészterük*, *gazdálkodásuk*, *szokásviláguk* ismertebb jellemzőit. Igen tanulságosak a *Magyar néprajzi atlasz* néhány térképlapja (dézshordó rúd, szállítási módok, füstelvezető berendezések, házterületek, népi rostkikészítési módok), valamint a hagyományos házasodási szokások alapján kirajzolódó körzetek összefüggései. Ezek a fejezetek főleg történeti adataikkal és a helyi öntudatra vonatkozó ismeretekkel jól kiegészítik az immár klasszikus forrásnak tekinthető Kósa–Filep táji-történeti kézikönyv³ anyagát. Példamutató, ahogy a szerző a sok apró, különböző helyekről összeszedett anyagból folyamatos szöveget produkál, de figyelmeztet egyben arra a helyzetre is, hogy különböző néprajzkutató műhelyeinkben, – még kevésbé azok között – nincs meg a kívánatos szakmai összehangoltság a gyűjtő- és kutatómunka tekintetében.

A török kiűzését és az osztrák uralom kiteljesedését követő országos etnikai átrendeződés megismerésével világossá válik, miként került a magyarság kisebbségbe

a saját országában. A különböző vidékekről való szervezett és szervezetlen betelepítésekre nyilván szükség volt az ország gazdasági stabilitása érdekében is, de a betelepülő németek privilegizálása és a magyarok kiltítása már egyértelműen Habsburg birodalmi érdekeket szolgált. Az ország középső, jórészt elnéptelenedett területeinek újraneépítésében résztvevő szlovákság révén a Felföldre jellemző szlovák–magyar nyelvhatár is jelentősen, mintegy 20–40 km-rel délre tolódott. A románság nagyarányú erdélyi térnyerése a XVIII. század elejétől válik szembeszökővé, a szerbség térnyerése pedig a bécsi udvar politikai érdekeiben állt. Mindazonáltal Paládi-Kovács Attila úgy találja, hogy „a XVIII. századi nagy versenyfutásban és területi helyzetkedésben a magyarság példásan helytállt [...] és kiváló természetes szaporodásával dolgozta le hátrányát a népek versenyében, s főként ennek köszönhető, hogy a XIX. században ismét terjeszkedő, domináns helyzetbe került. Akkor már – folytatja – asszimilációs nyeresége is növekedett, de nem az erőszakolt, hanem a spontán folyamatoknak köszönhetően.”

Külön fejezetekben foglalkozik a szerző a *táj*, a *kistáj*, a *kistérség* valamint a *zóna* és a *zonalitás* fogalmának, néprajzi értelmezésének elméletével, és meg kellett állapítania, hogy e téren „*etnográfus kollégáink műveiben nincs nyoma a közmegegyezésnek*”. A maga részéről úgy gondolja, hogy a középkorban létrejött „*járás alkalmas viszonyítási területesség lehet a kistájak megértéséhez*”. Közelebb jutunk a zonalitás fogalmának megértéséhez, ha a konkrét gazdaságnéprajzi tekintetben vizsgáljuk a témát, mint szerzőnk teszi a Bódva-vidéken.

A kötet tanulmányainak harmada Paládi Tanár Úr kedvenc népcsoportjával, a palóccokkal foglalkozik. A témában az 1980-as években készült és az évtized végén megjelent négykötetes „*palóc monográfia*”⁴ ismertetése és vitája bő lehetőséget nyújt a szerzőnek a „*sikeres vállalkozás ünneplésére*” és a hiányérzetek megfogalmazására. Kifejti elmarasztaló nézeteit a hazai néprajztudomány kritikai életéről, minek következtében „*érdemes teljesítmények szinte észrevétlenül maradnak, s a szerző abban sem lehet biztos, olvasták-e a művét azok, akiknek véleményét, elismerését vagy bírálatát leginkább várná*”. A *Palócok négy kötetét* „*a legjelentősebb népcsoport-monográfiának és archívum*”-nak nevezi – melyhez csak „*Orbán Balázs és Bálint Sándor monumentális vállalkozása mérhető*”, s a méltatáskor felhasználja az alkalmat, hogy kifejtse véleményét az úgynevezett „*nemzeti néprajz*” jogosságát kétségbe vonó irányzatokról, amelyeknek képviselői „*felkészültségük egvoldalúságából következően nem tudják értékelni az etnikus kultúra kutatását*”, sőt – teszem hozzá – nézeteiknek még kizárólagosságot is követelnek ezek a „*bizonytalan identitású emberek*”.

A „*palóc monográfia*” dicséretét követően a szerző felteszi a kérdést, hogy a „*palóckutatás*”, „*vajon elérte-e kitűzött célját, azaz kimutatta-e a palóc műveltségi csoport jellemző sajátosságait*”, s megállapítja, hogy bizony, „*megkerülték ezt a kérdést [...] s nem történt meg a vizsgált kulturális jelenségek földrajzi elterjedtségének leírása, még kevésbé annak elemzése*”. Paládi-Kovács Attila, keresvén a mentségeket, a „*palóckutatás*”-t vezénylő Bakó Ferencet idézi, miszerint „*sok esetben maga a téma alkalmatlan a műveltségi elemek térbeliségének vizsgálatára*”, másrészt pedig „*egyész szerzők nem tartották be*

¹ *Paládi-Kovács Attila*: Népek, térségek, hagyományok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2015. 324 old.

² *Paládi-Kovács Attila*: Tájak, népek, népcsoportok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003. 412 old.

³ *Kósa László–Filep Antal*: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

⁴ *Bakó Ferenc* (szerk.): *Palócok*. I–IV. Eger, 1989.

a 20 kutatópont vizsgálatának elsőrendűségét”, s témákat a centrum falvain kívüli településeken kutatták. Így aztán „komoly kísérlet sem történt a tágon vett palóc térség regionális néprajzi atlaszának” elkészítésére, ami pedig „tisztazhatta volna az északi népterület kulturális elemének határjelenségeit”. Még számos kifogást sorol fel Paládi-Kovács Tanár Úr, s megállapítja, hogy annak leltározó összegzése „csak a szerző – Bakó Ferenc – makacs kitartásának és véres verekedékének köszönhetően állt össze”. De mint a „Palóc monográfia” zárófejezetéből kiderül nem is tartotta feladatának „a fikció és a feltárt valóság szembesítését. A kötet dolgozataihoz hasonlóan nem akarta elemezni a felekezeti tagozódás és a kulturális határok kérdését.”

A következő három fejezet részben megadja a magyarázatot arra, hogy a nagyszabású „palóckutatás” végül is miért hagyott nyitva számos kérdést, és miért nem sikerült megtalálni és maradéktalanul megfogalmazni a palóc műveltségi csoport jellemző sajátosságait. Két fejezet a palócok és a kunok viszonyával foglalkozik, részben a Csallóközben, részben pedig Heves és Borsod megyében, elsősorban a bélháromkúti kun apátság területén. A palócok eredetét és etnikai összetevőit vizsgálva – Barabás Jenőt idézve – megállapítja, hogy az „a palóc eredetkérdést illetően rendkívül adatszegény, de annál gazdagabb ötletben”. Ezt végül is szinte valamennyi népcsoportunkról elmondhatjuk, de van néhány különlegesen nehéz dió, s nem véletlenül sorolhatjuk a palócok mellé a székelyeket, s ez fölveti a gondolatot, hogy „a palócok a székelyekhez hasonlóan honfoglalás előtti népek maradvékai” – lehetnének. A szerző azonban határozottan elveti ezt az föltevést, és „nagy valószínűséggel megállapíthatónak” tartja, hogy a palócok nem köthetők honfoglalás előtti népekhez, több valószínűséggel származhatnak „később betelepült keleti néptörzsektől, mint besenyők, kazárok, úzok, polovec-kunok stb. [...] a honfoglalókkal együtt érkezett és a később betelepített keleti népek nyelvi hasonlása, beolvadása a felföldi magyarságba néhány nemzedék alatt megtörténhetett”.

A palócokról szóló utolsó fejezetben Paládi-Kovács Attila megállapítja, hogy „A Palócföld bizonyítanul körvonalazható, történetileg változó tartalmú tájnév, fikatív tájfogalom”, amely magában foglalja a Barkóságot, a Bükk-vidéki református magyarságot, a Bükkalját (amit a helyi népyelv Hegyköznek nevez), valamint a matyókat, továbbá a Bükk vidéken élő szlovákokat és németeket. Áttekinti a térség településrendjét, telekformáit és népi építészét, beleértve a bükkaljai barlanglakásokat is. Igyekszik rendet tenni a palócok eredetét firtató többféle elmélet között, számos kérdést tisztáz, miközben újabbak is felmerülnek.

A tanulmánykötet egyetlen tanulmánya tekint kelet felé: Erdély és a Partium néprajzi kutatásáról ad rövid összefoglalást egy Szentendrén elhangzott előadása szövegében. Megállapítja, hogy az erdélyi néprajzkutatás szempontjából jelentős előrehaladás volt, amikor az utóbbi évtizedekben az egyetemes magyar néprajztudomány meghatározó kiadványai⁵ összeállításánál során – nem kevés küzdelem és személyes áldozat eredményeként – a teljes magyar nyelvtérület vették alapul, ezzel is jelezve a magyar népi kultúra egységét. Tanulmányában hivatkozik az alaposabb hazai áttekintésekre, vala-

mint a *Népismereti Dolgozatok* szerepét részben, illetve teljesen átvéve *Néprajzi Látóhatárra*, valamint a Kriza János Néprajzi Társaság kiadványaira. Kiemeli az utóbbi időben megkülönböztetett figyelemben részesülő moldvai magyarok és az erdélyi cigányság körében folyó néprajzi kutatómunkát. Megszívlelendő megállapítása, hogy a romániai magyar néprajzkutatás jövője szempontjából fontosnak tartja a saját kutatástörténeti hagyományaihoz való ragaszkodást.

Az utolsó két tanulmány a szerzőnek a dél-bánsági magyarok körében végzett kutatásaival foglalkozik. Kevéssé ismert ez a táj a magyar néprajz számára. *Udvarszállás* (Dobričevo) 300 lelkes falucska – különben ugyancsak palóc kirajzás – a régi Krassó-Szőrény vármegyében még a XIX. század derekán is az egyetlen magyar többségű település volt, amely azóta nemcsak megőrizte magyar jellegét, de még a vele élő cseh és német családokat is beolvasztotta. Tanulmánya elején felteszi a kérdést: „Hogyan volt képes megőrizni nyelvét, hagyományait, önazonosságát egy ilyen kicsiny lélekszámú, gazdaságilag is alárendelt, erőltet közösség?” A tanulmány végén pedig – dicséretes módon – meg is válaszolja a kérdést. Eszerint ez a magányosnak tűnő szórvány egyáltalában nem „zárkózott be”, sőt, „külső kapcsolatainak dinamikája, lakosainak mozgékonyága feltűnően erős volt”. Népesedését a jelentős gyermeklétszám és a folyamatos kirajzás jellemezte, német és cseh családokat olvasztott be, de dél-bánsági szerb és román falvakkal nem házasodott, ennek föltehetően vallási okai voltak. Udvarszállás népét „a munka- és pénzkereseti lehetőségek megragadása, a földéhség, a szerzés és gyarapítás igénye” jellemezte. Ezek a tulajdonságok biztosítják számára a megélhetést jelentő kapcsolatrendszer működését, amire nagy szüksége is van, mert „Vajdaság kulturális központjaitól távol esik, s azok tudomást sem vesznek róla.”

Különös természeti táj ugyancsak a Dél-Bánságban – az egykori Torontál megyében – a *Deliblati homokpuszta*, amit az újpleisztocén korban a Duna medréből fújt ki az olykor viharos erejű szél, a *kossava*, és halmozott föl a deliblati törmelékű platóján. A terméketlen, futóhomokos táj megkötése az osztrák erdészek sikertelen próbálkozásai után a „magyar erdészeknek gyönyörűen sikerült”, majd azt követően egy részét erdősítették, más részét szőlővel kívánták beültetni, azon szőlőmunkások számára, akiknek a Balaton-felvidéken és máshol a filoxéra elpusztította lételapját, ám a banki eladósodás miatt többségük hamar elnyomorodott. Akiknek mégis sikerült, azok speciális homokmegkötő eljárásokat dolgoztak ki, különböző szervesanyagok bedolgozásával igyekeztek létrehozni a – bármilyen sérülékeny – termőtalajt. A török hódoltságot követő hatalmas dél-bánsági tájépitésben tehát a magyarok is keményen kivették a részüket. Mint Paládi-Kovács Tanár Úr írja, a „magyarok zöme viszonylag későn, 1880–1910 között, de a legnehezebb munkák elvégzésére ment az Al-Duna mellékére, [...] s számukat messze meghaladó mértékben vállaltak részt a természetet átalakító nagy vállalkozásokban”.

Ha nemcsak a néprajztudomány, hanem a hon- és népismeret értékeit is keressük Paládi-Kovács Attila tanulmánykötetében, akkor megállapíthatjuk, hogy számos ritka és értékes helytörténeti adalékkal, az általános nemzeti műveltséghez szorosan hozzátartozó olvasmánnyal gazdagodhatunk általa.

Halász Péter

⁵ A *Magyar néprajzi atlasz* 636 térképe, a *Magyar népmese-katalógus*, a *Magyar néprajzi lexikon* öt kötete, a *Magyar Néprajz* nyolc kötete.

A magyar közjegyzőség múltjából

A jogászai hivatások közül a közhitelesség szervei történetének feltárásában, múltjának megőrkítésében hosszabb idő óta kimagasló tevékenységet végez a Magyar Országos Közjegyzői Kamara, amely közvetlenül, majd a Közjegyzői Akadémia Kiadó gondozásában számos kiadványt jelentetett meg. Ezek közül az eddigi utolsóként, 2015 őszén látott napvilágot a hazánk egy régiójában 1875–1949 között működött Pécsi Közjegyzői Kamara történetét megőrkítő 220 oldalas kötet.

A közjegyzőséget – amelynek előzményeként a hiteles helyek, káptalanok, konventek évszázadokon át működtek Magyarországon – a polgárosodó társadalom szükségletei és az ezt szolgáló polgári jogállam kiépítésének igénye hozta létre. A kiegyezés utáni hatalmas jogalkotás során született meg a királyi közjegyzőkről szóló 1874. évi XXXV. törvények, amely működési keretként az önkormányzatiság szerveiként létrehozott, több törvényszék illetékességi területét átfogó kamarákat határozta meg számukra. Minden, az igazságügy-miniszter által meghatározott székhelyen működő közjegyző valamely kamarához tartozott. Ezek közül az alapvetően a Dél-Dunántúlon – nemzetközi, közjogi vagy szervezési okokból időnként váltakozó területen – működött szerv és az ahhoz tartozott személyek történetét örökíti meg jelen kötet.

A szerzők közül – a közjegyzőség történetének feltárásában már jelentőset alkotott, számos tanulmányt, monográfiát írt, kötetet szerkesztett – dr. Rokolya Gábor írta meg a Pécsi Közjegyzői Kamara intézménytörténetét, valamint az ennek keretei között tevékenykedett közjegyzők jogi szakirodalmi, továbbá szépirodalmi munkásságát, míg dr. Csillag Attila az egyes településeken mint székhelyeken élt és tevékenykedett közjegyzők életrajzát.

Az intézménytörténeti rész alaposan bemutatja a kamara 1875. évi megalakulását követően azokat a jogalkotási, szervezési eseményeket, személyi változásokat, amelyek meghatározták a szerv működését. Az ezeket végző szakembereket abba a társadalmi, történeti közegbe helyezi, amely az adott időszakban érvényesült és külső tényezőktől meghatározta a lehetséges cselekvéseket. A virágzó és a folyamatos gyarapodást hozó dualizmus korszakának megőrkítése után olvashatunk a viharos XX. század történéseiről, amelyek befolyásolták a Kamara és tagjai életét: így az I. világháborús hadbavonulások, az ország területi csonkulása – amely során Pécs és környéke majd' három évig szerb megszállás alatt volt, s ezért a kamara felügyeleti teendői megoszlottak Budapest és Szombathely között –, a lehanyaglott gazdaság, a társadalom elszegényedése miatti munkacsökkenés, a közjegyzői feladatok újrászabályozásával kapcsolatos jogalkotási elképzelések és megvalósult kodifikációk, az ismét eljött háborús évek, majd az 1945-ös teljes politikai hatalomváltás következményei és végül az 1950-es megszűnés mind felvonulnak e fejezetben.

Rokolya Gábor másik két tanulmányából kiderül, hogy a közjegyzők egy része mint a „szabad értelmiség” tagjai a hatáskörükbe tartozó feladatok ellátásán túl közreműködtek a hazai szak- és a szépirodalom gazdagításában. Így a szerző részletesen felidéz mindazon szakmai tanulmányokat, könyveket, újból nyilvánosságra hozza a verseket, amelyekben megjelentek alkotóik gondolatai. Az olvasó megtudhatja, milyen elképzelések születtek pl. a minden embert érintő öröklés kérdéseiben, mikről folyt a diskurzus a kor szakfolyóirataiban, kiadványai-

ban, de képet lehet alkotni az egyes alkotók szépirodalmi próbálkozásairól, költeményeikben megőrkített érzéseikről.

A szervezetek az egyes emberek tevékenysége révén léteznek és működnek. A kötet Csillag Attila által írt életrajzi része ezeknek az embereknek az emléket idézi fel, megírva pályafutásukat, a személyükhöz kapcsolódó történéseket. A szerző a források adta lehetőségeknek megfelelően így megőrkítette az ország déli részének 33 településén működött majd' 150 közjegyző életrajzát. Az emberi természetnek és körülményeiknek megfelelően voltak közöttük jelentősebbek, kimagasló életpályát befutottak, illetve szerény hivatalnokok. De mindannyian – tanulmányaiknál, műveltségüknél, társadalmi helyzetüknél fogva – az adott település meghatározó személyiségei közé tartoztak, akik saját közegükben a szakmai feladataik ellátásán túl is hatottak, pl. a város, község arculatát meghatározó épület létrehozásával, a helyi társadalmi életben való aktív közreműködéssel, sajtóbeli tevékenységgel.

Az életrajzokból sokszorosán kiderül, hogy az ország történelme a személyek életében is lenyomatot hagyott, hiszen az őket megőrkítő írások szerint volt közöttük 1848-as nemzetőr, polgármester, háborúban szolgáló tisztt, de közéleti és pártmunkás, az országgyűlés felsőházi tagjaként „kegyelmes úr”, koncepciók per elítélte, illetve szerencsés esetben békes, nyugodt körülmények között tevékenykedett szakember és családfő. Különösen az országnak az I. világháborút követő területcsonkulása nyomta rá a bélyegét számos közjegyző életére, amikor az új impériumra esküt tenni nem hajlandó magyar alkalmazottakat eltávolította az új államhatalom addigi lakés működési helyéről. Ilyen kényszer hatására került több személy új szolgálati helyére, pl. Újvidékről Csurgóra, Lőcséről Letenyére, Szilágysomlyóról Kaposvárra, ahol újjá kellett teremteni egzisztenciájukat.

Mind az intézménytörténeti, mind az életrajzi rész számtalan adalékot tartalmaz a hajdani ország Alsó-lendvától Bácsalmásig, Dunaföldvártól Dárdáig terjedő régiójában történetekre, az egyes települések múltjára.

A szerzők „törzsszövegeiken” túl hatalmas jegyzetanyaggal látták el a munkát. Ezekből kiderül, milyen alapos kutatást végeztek a mű létrehozásához. A hazai levéltárakon túl szlovén és horvát archívumok íratit, továbbá számos országos, illetve helyi folyóirat, valamint több tucatnyi könyv adta azokat a forrásokat, amelyekből megszületett a kötet.

Ki kell emelni a kötet rengeteg illusztrációját, amelyeknek saját forrásértékük van: ezeken bemutatott személyek, épületek, iratok, tárgyak megismerhetővé és szemléletesé teszik a hajdani történéseket, embereket, településeket, s bemutatják egy jogászai hivatás működését.

A *Pécsi Közjegyzői Kamara története 1875–1949* című kötet rendkívül szép kivitelezésű, amely a szerzőket, a fotókat készítő Hajdú Józsefet, a tervező Kiss Istvánt és a kivitelezési munkát végzett Mester Nyomdát dicséri.

Összességében kijelenthető, hogy egy a jog-, a társadalom- és a helytörténet kutatói, valamint az ezek iránt érdeklődők számára új ismereteket adó kötet született a szerzők és a kiadó jóvoltából.

(*Csillag Attila–Rokolya Gábor: A Pécsi Közjegyzői Kamara története 1875–1949. Közjegyzői Akadémia Kiadó, Budapest, 2015. 220 old.*)

Nánási László

Szelezcky Zita színésznő és Balogh Béni író szülőfaluja: Nekézseny

A hegyek között megbúvó kis falu 2015-ben ünnepelte 600 éves évfordulóját. Ebből az alkalomból – számos rendezvény mellett – mutatták be Bánfalvi László *Évszázadok a Bükk Hegyháton – Fejezetek Nekézseny történetéből 1415–2015* című könyvét. Nem volt könnyű feladata az íróknak. Több évszázadról kellett keresztmetszetet adnia.

A kötet – csoportosítva – először a földrajzi környezet és az évszázadokat rejtő régészeti leleteket mutatja be, kitérve a település nevére, birtokosaira. Majd az ehhez kapcsolódó gazdálkodást, állattartást, erdőhasználatot, valamint a summáséletet tárja az olvasó elé. Közben említést tesz a XVIII. században már virágzó vasércbányászatról, és a XVI. századtól virágzó malomiparáról és iparosairól.

A közlekedés és a kereskedelem ismertetését az egyházi élet bemutatása követi, taglalva a református, a katolikus, a zsidó és a kisegyházak életét. A több mint 200 éves iskolaügy, a nemzet napszámossai, a tanítók, és az óvodai élet után a néprajz következik.

Az évszázadok óta Nekézsenyben élő nép színes hagyományait a népdalokon, hiedelmeken, babonákon, lakodalmi szokásokon, temetési szertartáson keresztül mutatja be a község iránt érdeklődő olvasónak. Természetesen nem marad ki a kötetből a régi és új civil szervezetek, egyesületek bemutatása sem.

A könyv három életrajzzal zárul, mellyel méltó emléket állít a falu szülötteinek. Az első az 1930-as években az ország egyik filmszínésze, Szelezcky Zitának, a másik Balogh Béni íróknak, a Bükk mondái megörökítőjének, a harmadik Igó István kiváló pedagógusnak és karnagynak.

A nagy gonddal és szaktudással megírt monográfiát számos fekete-fehér és színes fotó teszi szemléletessé.

A könyvet a helyismeretet kedvelő minden olvasónak ajánlom, aki szeret megismerni új tájakat, gyöngyszemként megbúvó kis falvakat.

(Nehézseny Község Önkormányzata, Nehézseny, 2015. 111 + 24 old.)

Csirmazné Cservenyák Ilona

Két könyv Lovászpatonáról

Felkérést kaptam, hogy a szívemnek kedves szülőfalumról írott *Lovászpatonának szeretettel...* és a közel-múltban a Lovászpatonai Baráti Kör Közhasznú Egyesület gondozásában megjelent *Apáink szülőföldje* című könyvekről írjak pár bemutató sort. Nem lévén íróember, ha nem a szokványos könyvismertetőt kapja a kedves olvasó, nézze el nekem.

Először is szeretnék köszönetet mondani a kitaró, áldozatos kutató- és szerkesztőmunkáért Bartháné Borsó Katalinnak, mert nélküle ez a megindítóan kedves könyvpáros nem született volna meg.

Nem szokványos könyvet kap kezébe a kedves olvasó, hanem egy színes, a még élő idők emlékezetében meglévő eseményeket, szájhagyományokat pontos precíz, valóságghú dokumentumokkal alátámasztott eredményt. Van benne sok új történelmi tény és végtelen hazaszeretet.

Az első kötet négy fejezetből áll: *Visszaemlékezések, történetek; Ismerős arcok; Tragikus események, bűnesetek; Egy kis történelem.*

A könyv első része nagyon kedves nekem. A visszaemlékezések és történetek némelyike nosztalgikus vagy szomorkás hangulatával, a másik derűs és vidám hangvételével érinti meg az ember szívét.

Az ismerős arcok szereplőinek legtöbbször az én hetvenes korosztályom még ismerte, és ezért érdekes olvasni az élettörténetüket. A történelmi személyekről pedig a falunkat érintő részletek is megjelennek. Ebben a részben volt talán a legfontosabb a kutatási munka és a fellelt dokumentumok hű tolmácsolása. A sok „társaszerző” írása élvezetes, kellemes, olvasmányos családörténet.

A tragikus események, bűnesetek korabeli évkönyvekből, periratokból és újságcikkekből kigyűjtött szemelvények, melyek korrajzként hűen tükrözik a falusi közösségben élő emberek múltbeli kisebb-nagyobb botlásait és bűnbeesését.

A történelmi rész Lovászpatonai földesurainak családfáit és áldásos, vagy „áldatlan” uralmuk hagyatékát mutatja be.

A második kötet címe: *Apáink szülőföldje*. Méltó folytatása a *Lovászpatonának szeretettel...*-nek. Ez a könyv több részre tagolódik, mint az első kötet, mert az író ebben már nemcsak a lovászpatonai embereket, történeteket mutatja be, hanem a nem csekély értékű épített környezetet is.

Az emléktáblás Lovászpatonai neveit olvasva büszkeség feszíti a mellemet, hogy egy ilyen kicsi faluból mennyi híres és értékes ember származott, akiknek szerte az országban emléktáblát állított az utókor. Érdekes őket név szerint felsorolni: Bánki Donát mérnök-feltaláló, dr. Babics Antal *Kossuth-díjas* orvosprofesszor, dr. Babics Endre kanonok, dr. Horn Miklós nővényenemesítő, Bácsi Sándor evangélikus lelkész, püspökhelyettes, Kollár Kálmán zenepedagógus-karnagy, dr. Tiborcz Sándor balesetszabász főorvos, dr. Beke Ferenc *Kossuth-díjas* növényenemesítő, dr. Czirfusz Ferenc tanár, a bajai főiskola megalapítója, Medgyesi Somogyi János királyi alkancellár, államtanácsos. Életüket, példadadó munkásságukat történelmi hűséggel mutatja be a kötet.

A visszaemlékezések hasonlóak az első kötetben megjelent írásokhoz, és az „ismerős arcok” itt is színes és lenyűgöző élettörténeteket vonultat fel. Olvashatunk Bogyay Viktor főjegyzőről, dr. Gyulavári Oszkár növényenemesítő-kandidátusról, Horváth János kántortanítóról, Józsy Béla és Béláné tanítókról, Kováts József főjegyzőről, Horváth Attila iskolaigazgatóról, Molnár János férfiszabóról, Molnár Jánosné takarékszövetkezet-alapítóról, Mórocz Antal plébánosról, Stróbl Sándor uradalmi főintézőről, Vigh Gyula kőművesmesterről és Vigh István földművesről. A szerzők követendő életműveket állítanak példaként a mai ifjúság számára.

Lovászpatonai díszpolgárai hármán vannak: Kossuth Lajos, Kollár Kálmán és dr. Váczi Béla. Bizton merem állítani, hogy megérdemelték e kitüntető címet, életpályájukat és Lovászpatonához kötődésüket érdemes megismerni.

A művészek, alkotók így csokorba szedve egy remek színes társaság. Van köztük író, költő, festő, grafikus, fotós, hivatásos és amatőr egyaránt. Szinte hihetetlen, milyen művészi indíttatást tudott adni e falu a szülötteinek. Boldogsággal tölt el, hogy az idősebb generáció mögött már felsorakoztak a fiatalok is. A gyönyörű verseket öröm volt olvasni, mert a szeretet hatalmáról győznek meg bennünket, ahogy Sós Zsigmond grafikusművész megindító grafikája is.

A *Történelmi épületek* e kötetnek jelentős részét teszi ki, mert az életünk színtere az épített környezet. Igazán régi műemlék az 1200 körül épült evangélikus templom, melyre méltán lehet büszke a falu. Ez az ország egyik legrégebbi temploma. Sok vihart, átépítést, felújítást megért sorsának története tanulságos és egyben érdekes olvasmány. A falu közepén szép parkban álló későbarokk kastély, amely most iskolaként hasznosul, a Festetics és a Somogyi család ízlését örökíti meg. A kastélyban lakó főúri családok gazdasági épületei, az általuk építtetett szép katolikus templom, a felekezeti iskolák, kocsmák, boltok és egyedi parasztházak korabeli és mai fotókkal színesített története őrzi a falu értékeit a jövő számára.

Az *Emlékhelyek* a világháborúk hősi emlékműveit, a vallásos érzületből, fogadalomból vagy hálából felállított kő- és fakeresztet, a pedagógusoknak állított emlékfalat mutatja be. Az író nem feledkezett meg a különböző foglalkozások és mesterségek művelőiről sem, időrendben felsorolta a papokat, tanítókat, községi vezetőket, orvosokat, iparosokat stb. Jó volt böngészni a nevek között, hogy hol találom meg valamelyik őszám nevét, vagy egy-egy ismerőst.

A könyvek esztétikai értékét Horváth Réka lovászpatonai kötődésű grafikus illusztrációi emelik. A névmutató pedig majd félezer nevet sorakoztat fel, akikről a könyv megemlékezik.

Ismertetőmet, vagy inkább ajánlásomat azzal zárom, hogy e két kötet annak is kellemes és hasznos olvasmány, akinek a térképen kell megkeresnie, hogy hol van ez a Veszprém megyei gazdag történelmi múltú kis falu, Lovászpatonna.

(Bartháné Borsó Katalin [szerk.]: Lovászpatonának szeretettel... Lovászpatonna, 2012; Apáink szülőföldje. Lovászpatonna, 2015)

Mező Lászlóné

DUKRÉT GÉZA:

Siter¹

Dukrét Gézát, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság elnökét több mint fél évszázada, 1965-ben nevezték ki a földrajz–biológia tanárnak a Bihar megyei Siter községbe. Mint a legtöbb, népe iránt elkötelezett pedagógus, ő sem elégedett meg az előírt tanórak mechanikus „leadásával”, hanem érdeklődni kezdett a település múltja iránt, s diákjai bevonásával gyűjteni kezdte a hagyományos népi kultúra még fellelhető emlékeit, amikből aztán szép gyűjteményt állított össze az egyik osztályteremben. Az effajta munka nem csak tudományos szempontból fontos, de azért is, mert a diákok érdeklődését felkeltve a falu értékrendjében nagyobb megbecsülést kapnak a régi paraszti élet reliktumai. Amikor „kis múzeumukat” felszámolták, nem hagyta elkötyavetyélődni az anyagot, hanem megmentette, gondosan megőrizte és a tárgyi anyag mellett gyűjteni kezdte a hagyományos népelet ismeretanyagát is. Az 1980-as években kapcsolatba került dr. Kós Károly, Kolozsváron élő néprajzkutatóval, akinek szakmai segítségével elkészítette első néprajzi tanulmányát a bihari *Siter rokkáiról*, amivel később díjakat nyert a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaságnál, valamint a budapesti Magyar Néprajzi Társaságnál.

¹ Adalékok történetéhez és népismeretéhez. Partiumi füzetek 82. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság megbízásából az Europrint, Nagyvárad, 2015. 308 old.

Így lett Dukrét Tanár Úr „önkéntes néprajzi gyűjtő” – ahogy belső Magyarországon nevezték az ilyen érdeklődésű embereket –, s innen már könnyű volt felkeltenie magában a helytörténeti–hónimsereti vonzalmat. Ehhez kedvező szél érkezett, mikor az 1980-as években a néptanácsok utasítást kaptak, hogy állítsák össze minden falu történetét. Persze könnyű volt kiadni az effajta utasításokat, amikor a magyar kisebbség részéről megnyilvánuló érdeklődésre nem lehetett megfelelő forrásmunkákhoz jutni. Dukrét Géza azonban akkor már – ahogy a vadászok mondják – szagot fogott, s ha nehezen is, de hozzájutott a legalapvetőbb irodalomhoz. 1990 után pedig élt a megváltozott lehetőségekkel. Fölismerte, hogy Siter történetét csak az egész bihari Hegyköz múltjával együtt lehet megragadni, s nagyszabású munkába fogott. Ennek megfelelően ez a könyv nem kizárólag Siterről szól, helyet kap benne a Hegyköz földrajza és történelme, valamint egy-két hegyközi település hagyományos kultúrájának néhány jelensége.

Bihari Hegyköznek nevezi a néprajzi szakirodalom² a Nagyváradtól keletre, a Berettyó és a Sebes-Körös között elterülő dombvidéket. A középkorban Kis- és Középkalota volt a vidék neve, s hazánk azon tájai közé tartozik – mint például Göcsej, Ormánság, vagy akár Kalotaszeg –, amelynek határát sohasem lehetett egyértelműen és pontosan meghúzni, mert különböző átfedések vannak, itt főleg az Ermellékkel és a Rézaljával. Talán Zentai János Ormánságnál alkalmazott módszerével,³ a települések közötti hagyományos házassági kapcsolatok statisztikai vizsgálatával lehetne hozzájárulni a tájegység egyértelműbb körülhatároláshoz.

A Hegyköz falvainak zöme Árpád-kori település, a magyarság a X–XI. század fordulóján szállta meg, amikor védelmi vonalát kiterjesztette a Sebes-Körös völgyében a Királyhágón túlra, és hatalmas királyi birtokokat hozott létre. A tatárjárás előtti vidék gazdasági fejlettségét mutatják az XIII. század elejéről való oklevelekben szereplő szőlők, gyümölcsösök és malmok. A középkorban a vidék legnagyobb települése Várad után a megyének nevet adó Bihar volt, ami után Csatár és Szalárd következett, de a fejlettebbek közé tartozott Siter is.

A település nevének eredetére több elmélet is született, de egyik sem tekinthető egyértelműen helytállóknak. Első írásos említése az 1291–94-es püspöki tizedjegyzékből ismert, de Jakó Zsigmond szerint „*a környék be-települését ismerte biztosra vehetjük, hogy a bihari vár terjeszkedő népei egy századdal előbb megülték*”. Miután néhány évszázad alatt feléltek a vidék erdőségét, elsősorban szőlőtermesztéssel foglalkoztak. A török időkben sokat szenvedett a Partiumra nehezedő többszöri hatalomváltástól, míg aztán 1692-ben a török fennhatóságot hosszú időre átvette az osztrák uralom, amit Siter a Csáky grófok földesurasága alatt élt meg. A szerző jól hasznosította a település múltjára vonatkozó, viszonylag gazdag forrásanyagot. A hozzávetőlegesen ezer főt számláló településen a XIX. század derekán túnt fel néhány százaléknyi román népesség, arányuk az XXI. század fordulójára sem haladta meg a 10 %-ot.

Részletesen foglalkozik a szerző Siter XIII. században épült templomával és református egyházának történetével. Az egyházközség valószínűleg 1558 körül jött

² Kósa László–Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Akadémia Kiadó, Bp., 1978. 115.

³ Zentai János: Adatok Ormánság néprajzi határának megálapításához. A pécsi Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1966. 77–128.

létre Csáky Farkas kegyurasága idején, iratai azonban az 1700-as tűzvészben elpusztultak. Rómer Flóris szerint az egész régi templom freskókkal lehetett díszítve, ezeknek azonban csak egy részét tudták megmenteni az utóbbi évtizedek restaurálásai során. Dukrét Géza nem kis büszkeséggel állapítja meg, hogy a kis település – ahol 23 évig tanított – templomát „különleges építészeti megoldásai és ikonográfia szempontból ritka falképei miatt a Kárpát-medence legértékesebb műemlékei közé sorolhatjuk”.

A pedagógus szerző szíve természetesen elsősorban az iskolához húz, nem csodálkozhatunk, hogy a könyv legerjedelmesebb fejezete Siter oktatási viszonyairól szól. Meg is érdemli ezt a kiváltságot, hiszen első, református fiúiskolája 1753-ban létesült, s az eklézsia anyakönyve szerint Siter 96 családjából 52 fiú és 30 leány látogatta az iskolát. A részletes nyilvántartásokból az is kiderül, hogy a XIX. században a tanítók díjazása főként természetbeni javakban történt, s ezek között legtöbbször a must szerepel az első helyen. A XIX. század végén és a XX. század elején, akárcsak más településeken, itt is egy sor alapítványt és alapot létesítettek a község földesurai, jobb módú lakosai, lelkipásztorai az egyházak, az iskolák és a szegények megsegítésére. Siteren nem kevesebb, mint egy tucat alapítványról tudunk, ami a társadalom öngondoskodásának magas fokáról tanúskodik. Így volt *Takarékmagtári alapítvány*, az *Úrbéres gazdaközönység országos tanítói nyugdíjalapja*, a *Siteri ref. egyház adó alapítványa*, *Párber eltérési alapítvány*, *Csizmadia Julianna uralmasi és katedrai felszerelési alapítványa*, *Járda készítesei és templom környékének szépítési alapja*, *Orgona alap*, *Harang alap*, *Csath-Sulyok szegény gyermekek tankönyv segélyezési alapítványa*, *Egyházépítkezési alapítvány*, *Fakó Pál harang alapja*, *Szabó Pál tűzbiztosítási alapítványa*. Ezek az alapítványok elsősorban a református egyház zavartalan működését, valamint a köztelherviselés arányos megosztását szolgálták.

Az 1945 utáni halmozottan hátrányos évekkel nagyon szűkszavúan foglalkozik a könyv, az 1965–1988 közötti évekről is visszafogottan, de már a szemtanú hittelességével ír. Ebből megtudjuk, hogy milyen büntetésekre számíthatott a kommunizmus időszakában az a lelkes fiatal pedagógus, aki komolyan akarta venni az igazgatói poszttal ráháruló felelősséget, ezért a kinevezését követő második esztendőben már leváltották. Aki ismeri Dukrét Gézát, az nagyon jól tudja, hogy azok közé a pedagógusok közé tartozik, akik – Kodály Zoltán szavaival – „nem dobják vissza déli harangszókor a maltert a ládába”. Vagyis nem csak az előírásosan kötelező munkát végzi el, hanem annál sokkal többet. Az 1980-ban újra kinevezett Dukrét Géza Igazgató Úr „iskolamúzeumot” hozott létre – amit később megszüntettek, de egy részét sikerült megmentenie –, nyaranta országjáró tanulmányutakat szervezett diákjai számára, amelyeknek költségeit gyógnövénygyűjtésből, selyemhernyó-nevelésből fedezték. Tehát a siteri iskola példamutató volt a megyében – fel is gyűjtötték egy alkalommal, a tettes persze sohasem került elő –, s olyan kezdeményezései voltak, amik egyébként csak liceumokra jellemzők. De hát mit ér egy iskolaigazgató erőfeszítése, ha folyamatosan csökken a gyermeklétszám? Emiatt 1980 után először össze kellett vonni a felső, majd az alsó osztályokat, 2009-ben pedig végleg megszünt Siterben a felső tagozat, s a gyermekeknek a mintegy 12 km-re lévő Csatárba kell ingáznuk. Ám emiatt Dukrét Géza már Nagyváradon aggodott.

De hát nem csak igével él az ember, és Siter lakosságának a termelés, az anyagi kultúra területén sem kellett szégyenkeznie. Elsősorban a szőlőt kell említenünk, ami fokozatosan kiszorította az Hegyközlől az erdőt. „*Különösen sajátos – írja Dukrét Géza – a birtoképítésben-gyarapításban élenjáró erdélyi Csákyak XVIII. századi viszonya a szőlőföldekhez és a bor forgalmazásához.*” De nemcsak a nagybirtokosok foglalkoztak kiterjedt szőlőműveléssel. „*A Bihar vármegyei adóösszeírások adatai szerint a Csáky birtokhoz tartozó települések nagyobb részében a XVIII. század elejétől folyt a szőlőművelés, [...] s Siter, Szalárd, de leginkább Margitta mezőváros területén volt a legtöbb jobbágyi kézben lévő szőlőföld.*”

A könyv második felében Siter hagyományos népeletének egy-egy fejezetéről olvashatunk rövid, tartalmas összefoglalókat. Gazdag képanyaggal illusztrált a *lakóházakat* és a *lakáshasználatot* bemutató fejezet, kis-sé elnagyolt a *névtani* (család-, ragadvány- és földrajzi nevekkel foglalkozó) rész. Annál részletesebb – valóság-önálló tanulmány – az *ülő- vagy gyalogrokka* készítéséről, használatáról és díszítéséről szóló írás. Azzal a jelenséggel állunk itt szemben, amikor egy használati tárgy idővel elveszti eredeti funkcióját, s megváltozik a közösségben betöltött szerepe. A kenderfeldolgozás eszközei a szövés-fonás virágkorában elsősorban mindennapos tárgyak voltak, s némelyikük – mivel a női munkához kötődtek – különböző díszítésekkel szerelmi ajándékként is szerepelt, de a XX. században aztán ez a funkciójuk is fokozatosan elkopott, s egyszerű piaci áruvá váltak. Majd pedig, ahogy a kendertermesztés és -feldolgozás visszaszorult, a paraszti élet eszközzanyaga is fokozatosan disztárggyá vált, amit egyre inkább specialisták készítettek pénzért, megrendelésre. Dukrét Géza gondosan följegyezte az 1840 és 1940 közötti technológiai és esztétikai változások folyamatát, ami – mint a legtöbb népművészeti ágazatban – a geometrikus díszítőelemek felől változott a naturalisztikus motívumok felé. A jelenség leírását gazdag illusztráció egészíti ki, ami – egyéb eligazítás híján – a szerző rajzkészségét dicséri. A guzsalokkal együtt később a leány- és asszonyfonók (*fonókák*) is a múlt emlékeivé váltak.

Hátra van még az emberi élet néhány kisebb-nagyobb eseményének leírása, mint a disznótor, a lakodalmom és a temetéskor állított sírjelek. A magam részéről sajnálom, hogy ezek aprólékos bemutatására már nem fordított a szerző olyan gondot, mint az előzőekre. A farsangi szokásokat hegyköztötteleki gyűjtés alapján közli a szerző – meglehetősen szűkszavúan –, különösen a farsangvégi vénlánycsúfóló tuskóhúzás leírásának elnagyolását sajnálhatjuk. A könyv Mellékletében aprólékos leírást olvashatunk a siteri *református templom falképeiről* (Emódi Tamás és Lángi József tollából), valamint néhány adalékot Györfly István, K. Nagy Sándor, Mahler György, Ady Endre és Gavrucza Tibor részben Siterre vonatkozó írásaiból.

Dukrét Géza könyve tiszteletreméltó munka eredménye, de – mint maga írja Előszavában – „*Tisztában vagyok azzal, hogy ez még nincs befejezve. Az utánam jövő kutatóknak – kutatóknak – lesz a feladata – feladatuk –, hogy elvégezze – elvégezzék ezt a munkát.*” Elismeréssel szólhatunk arról, hogy neki(k) már könnyebb dolga/dolguk lesz, hiszen ez a könyv – Dukrét Tanár Úr munkája – feltörte és művelhetővé tette Siter történelmének eddig terméketlen talaját.

Halász Péter

HÁLA JÓZSEF:

Különös kövek, csodás csontok¹

Kilenc dolgozat a népi geológia köréből

Népi geológia? Ki hallott már ilyet? Vajon létezik ilyesmi? Bizony létezik, s ahogy van népi természetismeret, népi gyógyászat, úgy ismerünk népi vagy más szóval *laikus geológiát* is. Ezt azonban nem iskolában tanítják, hanem szájhagyomány által örökített „ismeretek és vélekedések” összessége. Erről a tapasztalati úton szerzett és apáról fiúra szálló „tudásról” szól Hála József könyve, s mint kiderül, a népi geológia ismeretanyagának hagyományozódásából a korábbi évszázadok során bőven kivették részüket írástudóink is, sőt – ha odafigyelünk, láthatjuk – még a mai képernyős médiáink is.

Hatalmas ez az anyag, még ha csak a hazai termésre tekintünk is. Ez a két és félszáz oldalas „könyvecske” éppen csak ízelítőt ad belőle, sőt, érzésem szerint a szerző még saját tudásával is takarékosan bánik, mintha nem akarná elpuffogatni minden puskaporát. Mégis, megismerkedhetünk a *hígyőköveknek* és *mondáinak* keletkezéstörténetével, a *menyőkövek* és a hozzájuk kapcsolódó *mondák* eredetével, valamint az *aranyat termő szőlők* kapcsán arról is, amit a mosott és bányászott arany mellett a „termett arany”-ról tudni kell. Olvashatunk a különböző *ásványokkal* és *közetekkel* kapcsolatos Börzsöny-vidéki és általában a felföldi, valamint kolozsvári néprajzi adatokról, továbbá a *régi korok letűnt állatainak* tárgyi és szellemi emlékeiről. Nem véletlenül említettem a szerző takarékoságát, szinte minden fejezetnél úgy éreztem, hogy éppen csak felcsigazza a téma iránti érdeklődésünket. Mintha egy nagyobb tanulmánygyűjtemény bővebb rezümét olvasnánk csokorba szedve. Szerencsére minden témakörrel kapcsolatban bőséges irodalomjegyzéket kapunk, a kíváncsibb érdeklődők könnyen utánanézhettek a dolgok teljességének.

Mert számos, érdeklődésünkre igényt tartó jelenséggel találkozunk a kötetben, olyanokra, amelyek különlegességükben is szorosan hozzátartoznak, hozzátartoznának az *általános honismereti műveltséghez*. Csak példaként idézek néhányat olvasóink érdeklődésének felkeltésére. A Börzsöny vidéki „népi geológia” adatai között szerepel a Csesztvén található *ehető föld*. Ami csak egy példa az elmúlt századokban fogyasztott inségeledek közül: 0,6 %-os tápanyag (valószínűleg szerves anyag) tartalmánál fogva ha „nem is táplálták a szervezetet, de legalább a jóllakottság érzetét keltették”. Hála József is megjegyzi, hogy a földévs szokását „különböző okokból” világszerte gyakorolták, nekem is eszembe jut, hogy Albert Schweitzer beszámolt önéletírásában a Közép-Afrikában ismeretes földévsről, amire ugyancsak az éhínségek kényszerítették egy-egy vidék lakosságát, de akik aztán a viszonyok megjavulása után is megtartották ezt a szokásukat.

Meglehetősen kurtára vette a szerző a Kolozsváron és környékén jól ismert *gömbkövek* keletkezésével és felhasználásával kapcsolatos ismeretek bemutatását, mert egy korábbi könyvében terjedelmes tanulmányt írt a témáról (Ásványok, közetek, hagyományok. Bp., 1995. 246–260.). E szabályos gömbök eredetével kapcsolatosan számos magyarázatot ismerünk, ezek közül ez alkalommal a legelfogadottabbról olvashatjuk, hogy „a *harmadidőszaki tenger üledékeibe a folyóvizek karbonát*

tartalmú mészkő- és márgadarabokat sodortak, s e magokat a terület szárazulattá válása után a csapadékvíz feloldotta, s az így keletkezett meszes kötőanyag a magokból kiindulva, sugárirányban összecementálta a homokszemeket.” A különleges, természetalkotta, de emberkéz munkájára hajazó földtani képződmények már olyan jeles, XIX. századi honismertető személyiségek érdeklődését is felkeltették, mint Kazinczy Ferenc és Jókai Mór. A téma iránti történelmi érdeklődést jól mutatja, hogy a rövid, mintegy négy és fél oldalas dolgozathoz a szerző nem kevesebb, mint 37 bibliográfiai tételt sorol fel.

Hasonlóképpen viszonylag szűkebb területre lokalizálhatók a különböző bünök túlvilági igazságszolgáltatásának tekintett, büntetésként megátkozott és így *kővé vált* tárgyak, személyek köre. Ezeket a többfelé ismert geológiai jelenségeket izig-vérig a népi geológia köréhez sorolhatjuk, hiszen maga a képződmény első ránézésre sokszor úgy szólna fölismerhetetlen, csak a hozzáfűződő illúziók ismeretével válik azzá, amivé az évszázadok – vagy talán évezredek – során rárakódó hiedelemanyag varázsolja. Ilyen égi és földi erők által létrehozott képződmény az Istenmezején lévő *Noé szőlője*, amiben a népi vélekedés szerint a fukar, irigy ember büntetéseként *kővé vált* szereplők – jelen esetben szőlőtőkék – láthatók. A *Néprajzos* szerző részletesen beszámol a folklórjelenség szakirodalmi párhuzamairól, de a *geológus* Hála József beszámol a jelenség lehetséges tudományos magyarázatairól is. S bár a „kővé válás” valószínűleg isteni beavatkozásra követhetett be, a szerző helytörténeti kutatóhoz méltó módon kihámozta, hogy a középkori eredetű település Istenmezeje helye neve nem a Teremtő, hanem egy *Isten* nevezetű helybéli gazda *Istenföldből* rövidült nevéből ered. A hiedelmekkel átszőtt történet különböző helyi variánsainak számbavetele során az is kiderül, hogy ez a *kővé vált szőlő* a szájhagyomány szerint Noé szőlője volt, ez a Noé pedig nem más, mint a helybéli, őrdőggel cimboráskodó gazdag földesúr, akinek szőlője durva kegyetlenkedései miatt *kővé változott*.

De nemcsak a szőlők váltak *kővé* a túlvilági igazságszolgáltatás nyomán, hanem a különféle pénzek is, amiket különböző – többnyire bünös – célokból gyűjtöttek vagy szőrtak el. Szerte a Kárpát-medencében elsősorban a tatárokat kergető – vagy azok elől menekülő – Szent Lászlóhoz köti a hagyomány a nézők pénzek csodáját. Gazdagon burjánzó folklór-variánsokká fűzte a fantáziadús népi geológiai gondolkodás ezeket az „*egysejtű Foraminiferákhoz tartozó állatkákat, melyeket meszes héjjal körülvett protoplazma testük*” miatt – a latin *nummus* = pénz szóból eredően – *nummuliteszeknek* neveztek el a tudósok. Mással, mint például a Csallóközben, *kővé vált lencsékéről* mesélnek.

A kötet két utolsó dolgozata a különböző őslények maradványaihoz fűződő mondákkal, hiedelmekkel foglalkozik. Az egyik a tiszai halászkok hálót rongáló mamutsontokról szóló történeteket gyűjti csokorba. Persze nemcsak mamutmaradványok akadtak a halászkok hálójában, hanem egyéb állatok csontjai is, mert „a *Tisza medre az ősemlősöknek (gyapjas mamutok, gyapjas orrszavúak, őriásszarvas stb.) európai viszonylatban is egyik legjelentősebb előfordulási helye*”. Ezek a halászkok által a Tiszában, Körösben, vagy éppen a Sztrigy folyóban talált *fosszilis ősgérinces-maradványok* mára különböző múzeumokban szolgálgják a tudományos megismerés ügyét, hacsak... hacsak nem dobták vissza a Körösbe, mint Endrődön, mert „a *helységében haszontalanul foglalták a helyet, vagy ha nem használták fel kerítésre téve*

¹ Szerk.: *Hadobás Sándor* és *Máté György*: Kiadta az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány, Rudabánya, 2016. 246 old.

madáríjlesztőnek, mint Sztrigyszentsgyörgyön a Sztrigyből kihálászott ősgímszarvas-agancsot...” De azért igen sok őslény – sárkány- vagy óriásmaradványnak hitt – csontja, agyara került helyi vagy országos múzeumokba, s igen sokhoz kapcsolódik valamilyen tudománytörténeti szempontból értékes leírás vagy éppen anekdota, amiket Hála József gondos munkája eredményeként megismerhetünk.

Érdemes megfigyelni ezeknek az őslénymaradványoknak az irodalomban befutott karrierjét: a régi időkben (XVII–XIX. század) óriások, sárkányok emlékeinek, „kövé vált ember-tsontok”-nak hitték, később ezeket a meséket „a Természetudók tsak nevették és semminek tartották”, manapság pedig igyekeznek lefejtetni a rájuk rakódott földdel együtt a népi fantázia szülte meséket, hogy segítségükkel tudományosan rekonstruálhassák földünk évezredekkel ezelőtti élővilágát. Egy kis túlzással elmondhatjuk, hogy a valamikori paleontológia, geológia emlékeit a rárakódott népi emlékezet őrizte meg a mai és a jövőbeli tudomány számára.

Halász Péter

FANCSIK JÁNOS:

Rokkanteleptől a Vásártérig

Magam sem tudom már, hányadszor veszem kezembe, lapozgatom és olvasgatom – szünni nem akaró érdeklődéssel – a fentebb említett könyvet, amikor ismertetések megírásához kezdek.

Az esszé igényességével készült, közvetlen hangú, ízes-népies nyelvi fordulatokkal is idéző, olvasmányos helytörténeti kötet – megkapó visszaemlékezés. Elvileg kronologikus felépítésű, de a memoir természetete miatt az események sorrendje esetenként keveredik. A könyv egyes részei a helytörténet egészen belül is megkülönböztethető műfaji ismérvekkel bírnak: család-, hivatás- vagy társadalomtörténetként jelennek meg.

Mind Ezek bemutatása előtt azonban szívesen idézem a Nobel-díjas Gabriel García Márquez maradandó megállapítását, amely a most bemutatandó könyvre igazán illik: „Az élet nem az, amit az ember átél, hanem az, amire visszaemlékszik, és ahogyan visszaemlékszik rá, miközben el akarja mesélni.” Fancsik János sem egyszerűen az életét írja le, attól lényegesen többet és mást is közöl olvasóival. Könyvének egyik nagy értéke korának és környezetének körültekintő és sokoldalú leírása, kortársainak – családtagjainak, munkatársainak, ismerőseinek – árnyalt ábrázolása. Könyve így integrálódik karakteres korlenyomatá, hiteles helytörténeté, amelyből kiérzik, sőt, sugárzik – a hely szelleme. A könyv szerzője a részletekre figyel, de az egészet látja – empátiáját ismerve – talán a szívvel is. S mint tudjuk: „Jól csak a szívvel lát az ember...” (Antoine de Saint-Exupéry: A kis herceg)

A könyv – a szerző saját szerkesztésében – hat nagyobb, igencsak kifejező címmel ellátott fejezetből áll, amelyek mindegyike jobbra rövidebb, de szintén beszédes közcímekkel tagolt részeket tartalmaz.

A *Családgyökek és oldalágak* c. fejezetben (7–53.) a kötet írója nagyszüleit, szüleit, fivérét, közelebbi-távolabbi rokonságának tagjait, szomszédjaikat, ismerőseiket mutatja be, karakterüket rajzolja meg nagy érzékenységgel, családi környezetüket írja le igen plasztikusan. Kitűnő megfigyelő és jellemábrázoló képességét már itt felvillantja.

A *Rokkantelepi évek* c. részben (54–120.) a szerző tizennyolc esztendő koráig megélt életét eleveníti fel, s mint írja: „... az emlékek távoli homályában nemcsak az események időbeli sorrendje keveredik össze, hanem a képzelet és a valóság elemei is kuszán összefonódnak. Kibogozásuk lehetetlen, de talán nem is szükséges, mert így együtt jelentik a gyermekkort, a gyökereket...”

A *Diákkor* c. fejezet (121–173.) valamivel bővebb is, mint ahogy az a címből következne, hiszen *Az óvodában* kezdődik, a *cigányutcai* iskola bemutatásával folytatódik, majd a *Gimnazista lettem* cím alatt a szerző egykori kitűnő tanáraitra emlékezik tisztelettel és szeretettel. *A kamaszkor* korhű eseményei után a *Készülődés az érettségire* zárja ezt a fejezetet.

Az *orvosi pályán* c. rész (174–295.) többek között hivatás-, intézmény- és várostörténet is egyben. Mesél a szerző a pécsi orvosegyetemi évekről, a salgótarjáni pályakezdés időszakáról, az 1956. december 8-ai tragikus eseményekről. Feleleveníti emlékeit a régi kórház világából, leírja az új megyei intézmény „belakásának” történetét, végül felidézi orvosi pályájának jelentős állomásait. Ez a fejezet a könyv legerjedelmesebb (mintegy 120 oldal) és egyben legértelmesebb része is, amely sok – például orvos- és helytörténeti, sőt, történelmi – szempontból is kiemelkedő jelentőségű.

A *politika és a közélet mezsgyéin* c. fejezet (296–315.) is gazdagabb tartalmában, mint amire a cím utal. Úgyanis a szerző ebben a mindössze húsz oldal terjedelmű részben nem csupán a parlamentben és az önkormányzatban – országgyűlési, illetve városi önkormányzati képviselőként – végzett felelősségteljes tevékenységének főbb elemeit villantja fel, de családja életébe is bepillantást enged, sőt, egyik szívügyéről, a természetvédelemről is értekezik.

Az *Otthonaink a városban* a könyv utolsó fejezete (316–338.), amelynek *Epilógus helyett* közcíme alatt a szerző maga is megfogalmazza, miért is írta meg könyvét. „Mindössze egy átlagos salgótarjáni polgár életútján keresztül szerettem volna bemutatni szülővárosom történetének néhány eseményét, megörökíteni lakói egy részének hétköznapijait, jellegzetes egyéniségeit, városrészeit. Kissé részletesebb betekintést nyújtani a város csaknem minden lakosát érintő és érdeklő kórház sajátos világába.”

S, hogy Fancsik János elképzelése miként is valósulhatott meg maradéktalanul, minősítettem magas színvonalon, arról a könyv hátsó borítóján dr. Szvircsak Ferenc salgótarjáni helytörténész sorai tanúskodnak, többek között így: „Munkájának értékállósága mindenekelőtt a szerző gazdag szakismeretére, és a szinte kimeríthetetlennek látszó, élettapasztalatából származó helyismertére vezethető vissza. Ennek egyik forrása, hogy az elmúlt évtizedek képét a foszlányokból, az emlékezet történelmeiből gondosan illesztette össze, gondosan, mert nagy anyagismerettel rendelkezik, s Ormos Mária szavait felhasználva »olyan képzelőerővel, amely nem mesék kitalálására, hanem az egykori valóság rekonstrukciójára vehető igénybe.«”

A „szöveges rekonstrukciót” jó érzékkel válogatott képek emelik meg: a fekete-fehér fotók a korlenyomat vizuális alapjai. A kitűnő képkockák fontosnak tartott színhelyekről és személyekről tesznek tanúbizonyosságot. Feledhetetlen pillanatok, szomorú és vidám események áruznak fel a fotográfia révén is. A könyv végén *Mellettek: Festmények a városról* címmel, a szerző feleségének, F. Csaba Máriának több alkotása a képi hatásával és

a színek erősségével is jól egészíti ki a szövegtestet. A *Tartalomjegyzék* után a szerző kézzel rajzolt városrészletképe látható, amelynek hátoldalán a könyv címeiben szereplő *Rokkantelep* és *Vásártér* definíciója olvasható.

A B5 formátumú, decens-dekoratív módon ízléses kiállítású, grafitszürke borítójú, papírkötésű könyv a Polar Stúdió Kft. salgótarjáni nyomdájában készült. A szöveget Sebestyén Kálmán gondozta, a nyomdai előkészítés Hernádiné Bakos Marianna munkája. A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap, a Nógrád Megyei Levéltárért Alapítvány és a Polar Stúdió Kft. támogatta.

A könyv megjelenése elismerésre méltó összefogás eredménye. Szerzője, polgári hivatását tekintve orvos, Fancsik János dr. pedig most különösen rászolgált, hogy ezt a legújabb, a hely szellemét megidéző remekművét ne „csak” a család- és helytörténeti köteteket kedvelők, a lokálpatrióták és a széles olvasóközönség, de a Salgótarjáni Értéktár Bizottság figyelmébe is jó szívvel ajánljam. Ugyanis ez a könyv nem egyszerűen egy helytörténeti mű, de különleges és sajátos salgótarjáni érték az itt élő emberek és utódaik, a jövő nemzedéke számára is.

(Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára, Salgótarján, 2016. 338 old.)

Baráthi Ottó

XXI. századi történelmi almanach

Képeskönyv Tápiószele múltjáról

A Blaskovichok, Vicziánok hagyománytisztelője, Flór Ferec, Gerendás Mihály, Boros Ádám, Tóth László tudományos tevékenysége, Simonffy Kálmán zeneszerzői bravúrjai legedezik be ezt a képanyagával, a képekhez fűzött történelmi ihletettségu magyarozatával egyedülálló történelmi tápiószelei almanachot. Több évi előkészület, elhatározás után látott napvilágot ez a helytörténetileg rendkívül fontos összefoglaló könyv, talán annak bizonyosságául is, hogy a település megérdemli a városi rangot. A város vezetésenek komoly elhatározása, hogy lesz ennek a könyvnek második kötete, amelyben például Börsök Samu festőművész, Pecznik János tanácskezelő egyetemi tanár, Jánossy Andor akadémikus, igazgató tevékenységével is foglalkoznak a szerzők.

Ez a szép kiállítású könyv felelet arra a kérdésre: mitől város Tápiószele? A képes történelmi visszpillantás egyértelműen bizonyosítja annak, hogy Tápiószele község minden időkben meghatározó volt a Tápió menti községek sorában. Kevés olyan környékbeli település van, ahol vagyoni különbségek, családi, származási rangok, hagyományok, különböző vallási felekezetek olyan békében, a falu népének szellemi, anyagi gyarodását tudták szolgálni, kisebb surlódások, viták ellenére, mint ez a település. Mindig megtalálták azt a mai szóhasználatlall ökonomikus megoldást, kompromisszumot, amely a progressziót szolgálta.

A „kurta” nemesek, középbirtokos réteg a maga sajátos körülményei között, sajátos életvitellükkel, gondolkodásmodjukkal a köz szolgálatába tudtak állni és akár házasság révén, akár iskoláztatás útján, a közeletben vállalt feladatok lelkiismeretes ellátásával a polgárosodást tudták szolgálni. A vallási megosztottság inkább csak külsőségekben, ünnepi hagyományok továbbéltetésében jutottak kifejezésre. A protestáns vallási felekezetek anyagi, erkölcsi, szellemi egymásrautaltsága minden időkben érezhető volt és ez a felekezetek számára nyújtott segít-

séggel megoldódott, akár iskolaépületről, imaházról, templomról, annak bérbeadásáról, építéséről volt szó. A különböző felekezeteket szolgáló templomok legtöbb esetben közadakozásból bővültek vagy épültek meg, ezért például a római katolikus templom eklektikus, az evangélikus templom egyhajós, copf stílusban tudott megvalósulni, a református templomot a híres Czizler Győző műegyetemi tanár tervezte, míg a közölt zsinagóga tervezője ismeretlen, de a XIX. századi klasszicizáló, timpanonos, nemzeti stílusra, elképzelésre lehet bizonyíték. Kár, hogy lebontották, mert a temető mellett, a holokausztot megelevenítő névsor, márványtábla mellett bizonyossága lehetne az itt élő zsidóság emlékének, tevékenységének. Megidézhethé Lichteinstein Ignác rabbi emléket, aki a maga korában nagyobb vitát és sajtótámadást kapott, mint a tiszzaeszlári zsidó vérvád a maga idejében.

Gócsáné dr. Móró Csilla, a könyv egyik szerzője történészi rutinnal mutatja be a falu (első említése a *Váradí Regestrumban* – Sclera – 1219-ből való) történetét. Régészeti kutatások eredményeként tárgyalja a szkiták, kelták, szarmaták itteni életét. Az Árpád-kori település után a tatárjárás utáni korszak, a középkori Szele betelepülési bizonyítékait sorolja fel, mintegy összefoglalva az eddigi kutatások eredményeit. Történelmi tények, dokumentumok alapján mutatja be hitelesen, az eddigi ismeretek összegzésekképpen a település további történelmét. A hatoldalas összegző történelmi bevezető hitelessé teszi a *Váradí Regestrum* borítólapjának közlése, az 1777-es Tápiószele és Félegyháza területéről készült színes térkép, az 1876-os virilisek jegyzéke és az a szép pecsét, amely 1900-ból való. Egyetértés van abban, hogy Werbőczy István az 1520-as évek táján adomány és pereskedés útján Tápiószentmártonban, Tápiószelén, Tápiógyörgyén komoly birtokot tudhatott magáénak. Soós István történész 2000-ben ezt a történelmi tényt a következőképpen fogalmazta meg: „*Werbőczy nemcsak megtartotta tápiószentmártoni birtokrészét, hanem később II. Lajossal maga és fia számára meg is erősítette birtokosi jussait. 1525-ben Werbőczy újabb birtok-részel növelte tápiószentmártoni földbirtokát.*” Történelmi tény, hogy ez a földbirtoknövelés csak Tápiószele, Tápiógyörgye irányában történhetett, ezért írták le ezt névszótörténetek különböző helyeken.

Megbecsülték a település zsidóságát, a kereskedelemmel, iparúzéssel, pénzügyi szolgáltatással, kapcsolatainak a falu népét gazdagító szándékaival meghatározó volt a falu közösségének anyagi, szellemi életében, mondhatnám úgy is – a közéletében. Tiszteletben tartották egymás szokásait, ünnepeiket, az ünnepekhez kapcsolódó hagyományokat. A létszámban, vallási összetételben többször változó falu népe igen sokat adott magára, szűkebb környezetére, a vallási tradíciók továbbélésére, a nemzeti gondolkodásmódra, életvitelben a haza szeretetének kiemelt szerepére, egyáltalán arra sajátos falusi rangra, amelyet a századok során sikerült elnyernie, kialakítania. Az egyesületek, egyletek, szövetségek mind-mind ennek jegyében működtek, ennek jegyében nevelték az egymás utáni generációkat. Nagyon értékes dokumentuma a könyvnek az első világháború befejezése után, a trianoni keresztre feszítést követően a Magyar Országos Véderő Egyesület keretén belül az Országos Frontharcos Szövetség megalakulása, tevékenysége. A Tápiószelei Hadirokkantak Országos Szövetségének működése kiemelten fontos szerepet töltött be a község életében. József főherceg és neje több alkalommal megtisztelte ezeknek ünnepi alkalmait. A Tápió-

szelei Önkéntes Tűzoltó Egyesület megalakulása, amelyben komoly anyagi segítséget jelentett Dr. Szelényi Lajos önzetlensége, támogatása, napi feladatainak teljesítése szintén a legnagyobb megbecsülést, anyagi, erkölcsi támogatást kapta a faluban. Ugyanebbe a sorba tartozik a Tápiószelei Levente Egyesület működése is, amely elsősorban testnevelési, honvédelmi felkészítést jelentett a faluban a trianoni békeszerződés feltételeit tiszteletben tartva. Ezek körül a szövetségek, egyesületek, szervezetek körül legtöbbször előforduló nevek, személyek: Verőczei Márton tanító, Hollósy János tanár, Virányi Ferenc ny. altábornagy, dr. Bitskey Illés főjegyző, Árvai Imre tanító, Bartal János kereskedő.

A négy szelei vasútállomás épületről és az ott szolgálókról készült levelezőlap közlése bizonyítéka annak, hogy az 1882. március 12-én felavatott és rendeltetésének átadott vasútvonal mekkorát lendített az Alföld polgárosodásának ütemén. A budapest–szolnoki vasútvonal rákos–újszászi szakasza ekkorra készült el és aránylag gyorsan épültek meg eklektikus stílusban a vasútállomások, szolgálva a közlekedés biztonságához szükséges berendezések elhelyezését, szolgálati lakást biztosítva az állomásfőnököknek, az ott szolgálatot teljesítő alkalmazottaknak. Ha rá gondolunk a Tápió-vidék községeinek lehetetlen útviszonyaira, kiépítetlen megközelítési lehetőségeire, akkor a Szolnok–Budapest vasútvonal üzembehelyezése ennek a vidéknek legnagyobb áldása, az itt élők életviszonyainak megváltoztatásában a legfontosabb történelmi esemény volt.

Kiemelten fontos volt a falu vezetésének minden időben az iskoláztatás kérdése, ezért csak a legnagyobb tisztelettel lehet gondolni és idézni azokat a kezdeményezéseket, amelyek mind-mind azt szolgálták, hogy a tápiószelei és környékbeli gyerekek mindennapi szellemi gyarapodása biztosított legyen, természetesen különböző szinteken. Itt az elemi iskolákra, a polgári iskolákra és a gimnáziumi kezdeményezésekre és sikerekre, eredményekre gondolok. Én azt sem tartom véletlennek, ennek természetes velejárójaként, hogy a település annyi tudóst adott a magyar tudomány különböző ágazatainak. Hogy szép karriert befutott tudós elmék akár számzűzéstként, akár a környezetet kedvező megítélése kapcsán itt töltöttek esztendőket, itt telepedtek le. Mint ahogyan az sem a véletlen műve, hogy Szelényi Lajos itt ajánlotta fel birtokát egy, az egész nemzet mezőgazdaságát szolgáló intézet létrehozására, kivirágztatására, nagy elismertséggel és a magyar mezőgazdasági tudomány dicsőségére.

Közel húszesztendő közös munkánk során, több, a Tápió mentéhez kötődő könyv lektorálása kapcsán elmondhatom, hogy Kuczsa Péter gyűjtőszövegét ismertem, mégis meglepetés volt a szelei képes történelmi könyv anyagának gazdagsága, sokrétűsége, színessége, amely éppen ezzel tudja hitelesen visszaadni az elmúlt évszázadok, évtizedek történelmi hangulatát, a település szociológiai, társadalmi jellegzetességeit, azt a sajátos miliőt, amiben ez a település más tudott lenni, mint például Tápiószecső vagy éppen Tápiógyörgye. A györgyei embert, a györgyei családokat inkább izgatta, hogy a nehezen összekuporgatott 5–6 hold föld mellé hogyan tudja még megszerezni a szomszéd eladó 2–3 hold földjét, esetleg szőlőt. A tápiószecsői gyenge aranykoronájú főledek arra kényszerítették a lakosságot, hogy a környék településeinek napszamos feladataiban vállaljanak munkát, majd a fővárosához való közelsége kialakította a mindennapi bejárást a kőbányai sörgyárakba, konzervgyárakba, a sertésvághóhidhoz, munkát vállaljanak a vasút-

nál, postánál, bejáró dolgozóként keressék meg a család fenntartásához szükséges anyagiakat. Nagykáta régi mezővárosi rangjához ragaszkodva szolgálta járási székhelyként a hozzá rendelt falvak közigazgatását, igazságszolgáltatását, földnyilvántartását, apró-cseprő ügyeit, az iskoláztatás fontos feladatát, amellyel nagy szolgáltatót tett a járás falvainak a „*nadrágos emberek*” számának gyarapodásában.

Nem sokkal azután, hogy a szarajevói pisztolylövés eldőrdült, a különböző hadszíntereken megkezdődtek a harcok, egyre több behívót kézbesített a posta és megérkeztek a háborús levelezőlapok is. Most, a Nagy Háború centenáriuma megkülönböztetett ünnepi érzésekkel, fájdalommal, hálával, kegyelettel és tisztelettel idéződik meg a barnított fotókon azon tápiószelei harcosok emléke, akik hősiességgel küzdöttek, több éves harc után hazatértek vagy az életüket adták a haza védelmében. Így kerül nevük és alakjuk ezen ünnepi tisztelgésnek a könyvbe: Varga János, Czéduulás István, Szántha József, Katona Károly, Benedek István, Kaszi Benjámin, Balla János, Gócsa Mihály, Bárdy István, Bárdy Károly, Blaskovich György, Ádám György, Gömöri Géza. Történelmi és postatörténelmi értéket képvisel az a tábori levelezőlap, amelyet Bécsben is lebélyegeztek és Bartal Jánosné úrnőnek íródtak Tápiószeleire.

A háborúban eltűnt és elesett hősök emlékére a hoztártartozók, családtagok, rokonok, ismerősök szerte az országban emlékműveket kezdtek állítani. A hősök emlékének megörökítésére országsszerte emelendő emlékművek művészi színvonalának biztosítására 1922-ben megalakult a Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság. *„A hősöknek áldott emlékezete felé fokozott kegyelettel tekint az egész nemzet: szent emléküket pedig tiszteletben kell tartani nemcsak a mai nemzedéknek, hanem a késő utókoroknak is, hogy példájukból buzdíttat mérítsen az önfeláldozásra és hazaszeretetre. Ez teszi kötelességünké, hogy név szerint örökítsük meg mindazoknak az emléket, akik életüket áldozták fel a hazáért, mindnyájunkért.”* Az 1924. augusztus 3-án felavatott két méter magas Patrona Hungariae – Magyarok Nagyszónya sebesült katonát tartó alakja 207 tápiószelei hős emléke előtt tisztelek.

Makovecz Imrével egy Kós Károly-kiállításon beszélgetve szót ejtettünk Tápiószele építési hagyományairól, az úgynevezett úri lakokról, kastélyokról, kúriákról, a középnemesség XIX–XX. századi életéről, igényességéről. Ő inkább az ezeket az építményeket körülvevő kertekről, parkokról örvendezett, azokat tartotta értékeknek, példaadásnak. Nem véletlen, hogy ezek ismeretében a Makovecz Imre Iroda építészmérnökeinek kezényoma ott maradt a községben, hol kihívóan, hol a környezetbe simulva, tisztelettel parancsolón. Ő említette, hogy a békebeli időkben 16 ilyen építményt tudtak összeírni, amiből akkor már csak néhány volt látható teljes mértékű funkcióváltással. Most ezeknek fényképei itt sorakoznak ebben a történelmi visszaillesztásban: Káldy-kúria, Dubraviczky Elek kúriája, Simon-lak, Simonffy–Gesznér-kúria, Szelényi-kúria, Dubraviczky–Bitskey–Györgyey-kúria, Benedicty-kúria, Gesznér-kúria, Ebeczky–Bakó–Vásárhelyi-kúria, Dr. Földes-lak, Teszary-kúria, Viczián Alber kúriája, Viczián István kúriája, Vosits-kúria, Sárközi–Zelik-kúria, Benkó Ádám kúriája, Blaskovich-ürilak, Gesznér-gyógyszertár. Soós István történész szerint a napóleoni háborúkat követő gabonakonjunktúra tette lehetővé ezeknek a megvásárlását, megépítését. Ezek az udvarházak, kúriák kisebb nemesi birtokok saját kezelésben levő majorjának központi épít-

letei voltak, amelyek egyben a birtokos lakóháza is volt. A magyar nemesi lakóház, a klasszicizmus korának jellegzetes épülettípusa. Az előkelőbb, vagyonosabb nemesi kúria előtt általában oromzatos oszlopcsarnok van, a kismeseké különböző alakú épületszárnyakból állt. Jellegzetessége az oszlopos tornác, melyre ablakok, ajtók nyíltak. Tápiószelén minderre találunk példákat, meg arra is, hogy átalakítással legtöbb esetben rontottak az eredeti alaprajzon, a ház megjelenésén. Építészettörténetről lévén szó, csak örömmel lehet nézegetni a török kőri hidat, amely átível a Tápión, s amelyet 1944-ben felrobbantottak.

A kötet végén mintegy összefoglalásképpen szép képeslapok, fotók sorjáznak a község minden időkbeli rendezettségét bizonyítandó. A gondosság, az iskolázottság, a rend, tisztaság, jószándék szól ezekről a képekről ugyanúgy, mint az iskolai csoportképek önfelvedtsége, az osztályok fegyelmezettsége és a falut szolgáló kereskedők, iparosok öntudatos büszkesége, egyéniségük tisztasága, az ifjúsági kör vezetőségének intellektusa, a sportklub tagjainak elszántsága.

Tápiószelén mindenkor nagy figyelmet kapott az iskoláztatás kérdése, elemi, polgári iskolai, gimnáziumi osztályok indítása és a község, illetve a környező falvak ifjúságának oktatása, nevelése, továbbtanulási lehetőség biztosítása. A könyv művészi igényességgel reprodukált képei, felvételei, dokumentumai akarva-akaratlanul a település szellemi auráját, természetes szelei intellektusát, befogadóképességét sugározzák. Nem véletlen, hogy a még kevésbé megkeseredett „szikár, szigorú zenész, hű magyar” elfogadta a szelei család vendéglátói meghívását és Bartók Béla tíz napot a községben vendégeskedett és természetesen gyűjtött. Az már kevésbé a falu dicsőségére írható, hogy az ennek emlékét megörökítő hőfőher márvány emléktábla egyszer s mindenkorra eltűnt az épület bontásánál. A szelei emberek habitusát, az egész falu szellemi örökségét elemezve feltétlenül meg kell emlékezni befogadóképességéről és itt elsősorban a lengyel menekültekről való gondoskodásra, szeretetteljes vendéglátásukra gondolok.

A kötet végén szereplő tudósok, művészek a tehetség és a szorgalom mellett ennek a szellemi igényességnek, rendezett közéleti viszonyoknak is köszönhetik karrierjüket. Erre büszke lehet a város és nem kevesebb büszkeséggel lapozgathatják most ezt a rendkívül gazdag, emlékeket idéző kötetet is. A jól szerkesztett kötet minden lapja, a barnított fotók, a képekhez írt történelmi magyarázatok, s így együtt a *Tápiószele Anno* rimel Babits Mihálynak alábbi gondolatára: „Múlt nélkül nincs jövő, s mennél gazdagabb a múltad, annál több fonálon kapaszkodhatsz a jövőbe.”

(*Gócsáné Mór Csilla–Kuczsa Péter: Tápiószele Anno. Képes történelem városunk fénykorából a kezdetektől 1945-ig. Tápiószele Város Önkormányzata, Tápiószele, 2016*)

Bihari József

Szabadi Mihály hét kötete Sióagárd paraszti világról

A hetvenedikről a hetvenkilencedik születésnapig ke-reken kilenc éven belül ezerháromszáz oldalnyi széppróza született a népművelő-koreográfus-folklorista tollából. Az ő korában ez bizony nem kis teljesítmény. Főleg annak fényében, hogy nem pusztán mennyiségi teljesít-

ményről van szó, hanem figyelemre méltó tartalmi és formai minőségről is.

A *Száz Magyar Falu Könyvesháza* sorozatban másfél évtizede igényes *Sióagárd* kötet jelent meg Gaál Zsuzsanna szerzőségével. Annak gazdag helytörténeti tartalma azonban mégis szegényebb leírás lenne a faluról Szabadi Mihály művei nélkül. Az általa írt hét kötet természetesen bőségesen nyújt életrajzi vonatkozásokat is, emellett igazán nagy értéke mégis inkább az, hogy az I. világháborút követő évektől az 1956-os forradalmat követő évekig olyan helytörténetet tesz elénk, amely egy, a néprajzról híres falu hétköznapi történelmének hű visszaadása, mégha az – egyébként jobbra felismerhető – szereplők nevét az író meg is változtatta, vagy olykor egy-egy személyben két-három valóságos életet, jellemet ötvöztött. A paraszti világ sióagárdi valósága ugyanakkor a legtöbbször kitágítható korabeli magyar sorsok rajzává. A magyar történelem ismeretében aligha meglepő, hogy ezeknek az életeknek az ábrázolása a legtöbbször tragikusan zárul, vagy legalábbis szomorkás, keserűen visszaidézó szerzői vallomásokat is magában foglal. Ez a szubjektív felhang azonban nem sérti a honismereti tartalom tényeit, sőt, magyarázólag ráerősít azok igazságára. Nem véletlen, hogy a nemzetközi hírt is szerző néptáncegyüttesek, -csoportok vezetőjeként, illetve a kárpát-medencei néptáncművészetben közismerten rangos koreográfiaik megálmodójaként Szabadi Mihálynak az írásaiban a legfigyelemreméltóbb részek a szűkebb hazája folklórját bemutató oldalak. A néptánc mellett a népdal és a népzene, a viseletek és a szokások, a hétköznapi munka és az ünnep hagyományai, vagy például a népi díszítőművészetek és kismesterségek értő és egyben érző ábrázolását kapjuk ezeken a lapokon. A földművelés és állattartás, valamint a nagy írói kedvvel ábrázolt szőlőtermesztés és borászat, no meg a pincefalu egykori világának ismerőjévé is válik az olvasó. Ám a tágabb művelődéstörténet tényei sem sikkadnak el, a kulturális intézmények és az iskola is bőven adnak témát. És a – Sióagárdon szinte teljes kizárólagosságot élvező – katolikus egyházi életéről is képet kaphatunk, s nem pusztán a liturgikus hagyományok megcsodálatáza, hanem akár a plébánosi vagy kántortanítói sorsrajzok révén is.

Forma, azaz szerkesztés és stílus tekintetében a népi írók legszebb hagyományait követi. Egyetlen kötete sem szolgálja a legcsekélyebb mértékben sem a modernitást, megoldásai tekintetében nem napjaink divatos irányzatait, a közvolvasói igényeket szolgálja ki. Eközben mégis mindvégig olvasmányos, leghűbb folklórléírásai sem esnek valamiféle, itt fölösleges tudóskodás csapdájába. Nyelve izes, valamennyi illő alkalommal a paraszti világot idéző. Szinte nyelvi fejtörők vagy kvízek anyagszolgáltatója lehetne, oly sok, ma már a többségnek magyarázatra szoruló fogalmat, megnevezést használ, a hetedik kötet végén talán éppen ezért nem is véletlen a kifejezések és szólások feloldásra való kigyűjtése. Ezek a leírásokat is gazdagítják, másfelől pedig a korabeli falusi kommunikációs szabályokat és szokásokat is jól illusztrálják. Ahogy haladunk előre a kötetek olvasásával, egyre életszerűbbek a dialógusok, sőt, a helyenként a szereplő gondolatainak mélyére mutató monológok is. Felbecsülhetetlen érték valamennyi könyvben a természet és a táj, az ezekben megmerülő ember leírása. Ezek a bekezdések már-már a prózavers vagy a tájlíra eszközeivel élnek. No, és többször a humor...

A legelső kötetet, az *Álmok, gondolatok, emlékek* címet hordozót az általa egykor vezetett és szeretett munkahely (TADÓ, majd Megyei Művelődési Központ) jog-

utódja (Tolna Megyei Általános Művelődési Központ) adta ki a 70. születésnap tiszteletére meglepetésként. A könyv két nagyobb részre bontható, az elsőben a helytörténeti-honismereti szándék uralkodik, és itt három fejezetet találunk. A falu általában, a falu folklorja és a falu művelődéstörténete követik egymást. A második rész már a kisp prózáé, ezek körében hűsz elbeszélés, múltidéző írás füzérét kapjuk. Ugyanakkor több cím (pl. *Sóska-pulyka, Fonóházi mesék, Borsónyűvés*) is áruklodik arról, hogy ezeknek a soraiban is rendre visszakapcsolhatunk az első részhez. A kötetet fotók illusztrálják. Ezek készítői közül feltétlenül kiemelést érdemel három tucatsnyi kép szerzője, a síógárdi Balogh Mihály, aki évtizedek óta fényképekkel teszi ugyanazt, amit a könyv írója szép szavakkal.

A második, *Az én jussom* című kötet a kisp prózáé. A negyedszáz kis írás zöme új, de ezek közé a szerző az előző kötetből is néhányat ideválogatott, újraközölt. Ettől függetlenül is, mintha az első könyv második részének folytatását tartanánk a kezünkben, miközben már novellista szerzői szándékok is felismerhetők. Kíváncsiságot keltő itt is több cím akár sajátosságával (pl. *Hótsár; Cseli Basa, hajsz Betyár*), akár érthetősége mellett is sokat ígérő honismereti és hagyományidéző lehetőségével (pl. *A kenyér, A szappan, A csarnok, Egyszer volt disznótör*). Ez a könyv rövid, tizenöt oldalnyi, nagyon mélyről jövő és egyben a legaktuálisabb önéletrajzi részzel már előrevetíti a következő alkotás műfaját. A zűrzavarosan zakatoló szív rémületéből, majd a gyógyulás megnyugvásából fakad az írói kitarukkozás írása, a *Kórházi napló*. (A kiadvány grafikái Decsi Kiss János munkái.)

A harmadik, a legvaskosabb kötet az *Iskoláim*, amely már valóságos önéletrajz, és Szabadi Mihály első harminchárom évének a krónikája. Tartalmilag méltó folytatása az előzményeknek. Helytörténet, honismeret, művelődéstörténet, életek és pályák méltatása, valóságos és átvitt értelemben vett tanítók, tanárok, mesterek megidézése mentén haladunk előre. Megismerhetjük a falusi fiú pesti, pécsi és szekszárdi megpróbáltatásait vagy éppen örömeit, és Síógárd mellett a falvak sorából bepillanthatunk a Bonyhád melletti Majos világába is. Innentől tágulnak a folklorista forrásai, meghatározó szerepet kapnak működésében a Tolna megyei székelyek is. Nyilván ez a kötet a „legszárazabb” stílusú a többi között, ám értelemszerűen a „legcselekményesebb” is. (Ennek a könyvnek az előzővel és a következővel egyetemben a Babits Kiadó volt a megjelenítője, a későbbiekben ebbe a szerepbe a Schubert Grafikai Stúdió lép majd.)

Az *Öregember az ablakban* ismét a kisp prózáé. Három részben mintegy negyven írást közöl. Ezek között a korábbi olvasói visszajelzések alapján legkedveltebbek is újrának az első két kötet alkotásai közül. A *Múlt és jelen* című rész az idő valóságos természete szerint szerkesztődik. Meghatározó terjedelemben és gondolataiban is a múlt. És amikor a jelenbe lépünk néhány írásban, azokban is a múlthoz képesti hangulat és vélemény viszi a szót. A *Sorsok, emberek* című rész elbeszélései már a regényesség felé mutatnak, előrevetítik a következő három kötet műfaját. Az *Úton-útfélen* féltucat kis fejezete az előző könyvet időben mintegy folytató önéletrajz, egyben azonban a szerző hazaszeretetről, magyarságáról tett vallomás. (Az illusztrációk Schubert Péter kezét dicsérik.)

Az utolsó három év termése végül három regény. Ebben az egyszavas, műfajt jelölő fogalomban azonban nem kapunk igazi képet az írói keretről. Aki korunk re-

gényolvasói divatja alapján akarná a formát megérteni, az csalódna. Szabadi Mihály eddigi írói munkássága kicsúcsosodásán ugyanis az előző könyveiből ismert résztartalmakat és részformákat emeli egységbe. E regények cselekménye egyaránt pár mondatban zanzásítható. A falu és a paraszti világ alkotói szeretetéről, a hagyományok végtelen tiszteletéről, a nehéz paraszti sorsok feltárási módjáról viszont már oldalakon át lehetne értekezni.

Az *És virágozott a berbecs* című alkotásban Kerekes Vince kántortanító – ha nem is eredeti nevén – valóságos személy síógárdi sorsát regényesíti. Az ereiben kék vért örökítő feleség, Teréz; a síógárdi munkálta és felettes plébános, a helyi orvos, a jegyző, a pedagógustársak a II. világháború idején és az azt követő években a magyar falura jellemző középosztálybeli és értelmiségi típusokat testesítenek meg. Az 1940-es évek közepétől az 1956-os forradalom bukását követő időki pedig már színre lépnek a korabeli magyar község kommunista vezetői is. Bemutatásuk, sorsuk vezetése közben ráláthatunk, hogy miként változtatja meg a falut a szovjetizáló időszak, hogyan avatkozik bele nem csupán a történelem, hanem a sérülő – és ezért sokszor eldurvuló – falusi lélek is a jóra-jobbra érdemes helyi „hősök” életébe. Falut és népét sirató, az egykori tanítók jóságát és hatását idéző szép szavú regénye ez Szabadi Mihálynak. (Az illusztrációkat Szatmári Juhos László készítette.)

A *Kisgazda* címűben a ravatalon fekvő öreg Muhar Jóska életsors-filmje pereg a szemünk előtt. A térszbe kényszerülő korábbi reményeket sirattatja el az író az öreg kisgazdát siratókkal. A végleg pusztuló paraszti világ és kultúra, ezzel a vélhetően végleg pusztuló falubeli szerves helyi társadalom, a valóságos emberi közösségek búcsúztatójává is válik. A földből élő és megélő ember és családja hétköznapi munkáit és ünnepi szokásait az évszakok és ünnepekörök mentén fázisolja a szerző, és közben bővíti egyre tovább vetés és aratás, falatozás és kortyolgatás, születés és halál (közé párvalasztás és házasság) falusi mindennapi történelmet, már-már kis enciklopédikus jelleggel is. (A képanyag Könyv Istvánnak köszönhető.)

És végezetül az egyelőre utolsó, a *Lakodalom...* A téma az összes előzőben így vagy úgy már felbukkant. Az új regény tudatosan vállalja fel, hogy ennek a főtémának a kapcsán vezet be minket a második világéges előtti Síógárd – közvetve rengeteg falutárs – világába. Aki szerelmes regényre áhítozik, ne vegye kezébe a művet! A leírt korban a szerelem játszotta a legkisebb szerepet két fiatal életének összekapcsolódásában. És ez a mű mégsem tragikus, még csak nem is annyira szomorkás. A kor parasztságának kapcsolódó szokás- és szabályrendje, érzelmi és értékei, életritmsa, munkabeli és művelődési világa, közösségi és helyi társadalmi működése tárulnak elénk, maga a lakodalom és közvetlen előkészülete csak egynegyednyi a teljes terjedelemből. Ugyanakkor a legszínesebb írásrész minden korábbihoz képest. És a sorok mögé rejtve egy egykori fiatal falusi ember férfivá – ezzel egyértelműen családfevé – avatódását kísérelhetjük nyomon. (A grafikák Sütő Károly alkotásai.)

A hét kötet, sőt, azok egy-egy része önállóan is megállja a helyét. Az igazi élmény azonban egységben befogadni ezt a regényes honismereti folyamatot. A falvakat és azok hagyományait szerető és tisztelő, őrző és szolgáló olvasók számára emlékezetes órákat szerezhet a testben bár korosodó, ám lélekben egyre fiatalodó, tudását és fantáziáját jó szívvél ajándékozó szerző. A Tolna Megyei Értéktár Bizottság méltán sorolta a legrangosabb megyei értékek táraiba Szabadi Mihály írói munkásságát.

(Álmok, emlékek, gondolatok. Tolna Megyei Önkormányzat Általános Művelődési Központja, Szekszárd, 2007. 148 old.; Az én jussom. Babits Kiadó, Szekszárd, 2009. 153 old.; Iskoláim. Babits Kiadó, Sióagárd, 2010. 292 old.; Őregember az ablakban.. Babits Kiadó, Sióagárd, 2012. 148 old.; És virágozott a berbecs. Schubert Grafikai Stúdió, Sióagárd, 2014. 216 old.; A kiszagda. Schubert Grafikai Stúdió, Sióagárd, 2015. 192 old.; Lakodalom. Schubert Grafikai Stúdió, Sióagárd, 2016. 166 old.)

Say István

Katonahőseink – elfeledve?

A helytörténészek, történészek között szép számmal található meg szállott, fanatikus kutatók, témájukat „100%-nál mélyebben ismerők”, akik hosszú évek munkájával mondanak érdemlegesen választott területekről. Olyanok már kevesebben vannak, akik az írott források teljes hiányában állnak neki egy-egy terület kutatásának, feltárásának. Az ilyen nagy kihívást vállalók között van szerzőnk, akit a repülés és a pilóták iránti tisztelet inspirálta a szerzőt arra, hogy történelmi emlékezetünk eme fehér foltját eltüntesse. A magyar légierők történetét 1945 és a rendszerváltás között politikai okok miatt nem kutatták. Ideológiai és politikai okokból működött az „elfelejtetés”. Ezen időszakban és ezt követően is többféle vélemény alakult ki Magyarországon II. világháborús szerepéről. Később a források teljes hiányában nem foglalkoztak a témával, így szinte a semmiből kellett történelmet írnia B. Stenge Csabának. A hadtörténész–levéltáros 2011 óta a Tatabányai Városi Levéltár igazgatója is egyben, aki 18 évesen határozta el és 23 évig kutatta a könyv alcímében szereplő magyar királyi honvéd légierők második világháborús hadműveleteit, személyi állományát.

A mű 34 vadászpilóta és további 4 felderítő- és nehézbombázó-pilóta katonai és emberi pályájáról, életéről közöl igen részletes adatokat, igyekszik átfogni a légierő teljes spektrumát. S most, hogy ezeket a biográfiákat olvashatjuk, látható igazán, milyen hatalmas munka volt ezt így bemutatni. Hazai és külföldi levéltárakból, német, angol, orosz és amerikai hadilevéltárakból, családi feljegyzésekből, esetlegesen megmaradt felszállási naplóból kerültek elő szisztematikus munkával a még fel-lelhető vonatkozó adatok. Ezeket természetesen a nemzetközi szakirodalom megállapításaival állítja párhuzamba, ütközteti, esetenként azokat egészíti ki a történelem. Az „ászkok” közül 25-en éltek túl a háborút, közülük 17-en szétszóródtak a világ minden tájára. Ezért több kontinenst is komoly családtörténeti kutatásokat kellett folytatni a hiteles adatok felkutatásáért. Mivel a korabeli dokumentumok jórészt szétszóródtak, érdemi információk előkerülésére gyakorlatilag nincs esély. Azért is, mi-

vel a kutatók személyek közül már csak egy volt pilóta él 94 évesen Chilében.

Az életrajzokban olvashatunk azokról a hadműveletekről, amelyekben részt vettek katonáink, akik közül kb. 200 pilótát képeztek ki Olaszországban, a trianoni békediktátum kijátszásával. Mivel az akkori politikai és katonai vezetés a kisantant elleni harcban számított e korszerű haderőnem teljesítményére is. Az ő támogatásával sikerült Kárpátja visszafoglalása, rendszeresen bevetették őket a kassai bombázás után, a 2. magyar hadsereg oroszországi hadműveleteiben is részt vettek. 1944 elején az amerikai légerő ellen is keményen harcoltak. A korabeli, két hatalmasabb, egyenként is jóval erősebb hasonló fegyverem ellen küzdöttek, összességében 600-nál is több légi győzelmet arattak felettük. A munka az említett hadműveletek, nagy összefüggések hátterében, korábbi tanulmányaira, és e mű 1. kiadására támaszkodva mutatja be a pilóták sorsát, a repülőgépek típusait, leírását, korabeli ábrázolásait. A kötet ebből a szempontból is hiánypótló munka, a 350 kép további dokumentatív erővel bír és még hitelesebbé teszi a leírtakat, részben Pozsgay Gyula „csomagolásában”.

A kötet a 2006. évi első kiadás után átdolgozva és bővítve majd a duplája terjedelemben jelent meg. Az előzővel ellentétben B. Stenge Csaba itt már felveti ezen személyek társadalmi megítélésének kérdését is. A magyar társadalom továbbra is megosztott a II. világháborús részvételünket illetően, ami továbbra sem könnyíti meg az „elfelejtett hősök” rehabilitálását. Talán kevesen tudják, hogy az elesett katonákat a Rákosi-rendszerben is „hősi halottként” jegyezték be az anyakönyvekbe. Az életben és itthon maradt, meghurcolt, koncepció perrek áldozatává vált pilóták esetében az is csoda, hogy a háború borzalmai után közülük többen a szovjetizálás direkt politikai üldözéseit is túléltek. Velük együtt csaknem húszezer ember kérhette volna a rendfokozati rehabilitációt – aminek lehetőségét az ezredfordulót követően adták meg, de 2007-ben már meg is szüntették. Szükség lenne a rendfokozati rehabilitációkra, azzal együtt, hogy végre tudatosuljon: a katonák nem politikusok, ők parancsot teljesítettek és a hazájukat védték. B. Stenge Csaba személy szerint elkötelezett ebben az irányban. A könyv, túl azon, hogy hiányt pótol, olyan mélységben tartalmaz információkat, amilyenhez hasonló összeállítás nálunk szerencsésebb történelmi és nagyobb országokban még nem készült az ott jobban megbecsült pilótákról. A tudati elmozdulás persze mindig a legnehezebb, van még mit tenni! E könyv olvasása után talán valamivel jobb lesz a helyzet e téren!

Tisztelet a hősöknek, köszönet a szerzőnek!

(B. Stenge Csaba: Elfelejtett hősök. A magyar királyi honvéd légierők átszai a második világháborúban Második, bővített, átdolgozott kiadás. Zrínyi Kiadó, Bp., 2016. 402 old.)

Horváth Géza